

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

ОНОПРИЄНКО Володимир Петрович

УДК 378.016 : [37.091.12:504-51]

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

13.00.04 - теорія та методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ — 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант - член-кореспондент НАН України,
дійсний член НАПН України,
Заслужений діяч науки і техніки,
доктор філософських наук, професор
АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет імені
М.П.Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: дійсний член НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор
КУЗЬ Володимир Григорович,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, завідувач кафедри дошкільної
педагогіки;
доктор педагогічних наук, професор
ВЕРБИЦЬКИЙ Володимир Валентинович,
Національний еколого-натуралістичний центр
учнівської молоді Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України, директор;
доктор педагогічних наук, доцент
РУДИШИН Сергій Дмитрович,
Вінницький соціально-економічний інститут
Відкритого міжнародного університету розвитку
людини «Україна», професор кафедри фізичної
реабілітації.

Захист відбудеться 23 червня 2011 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 20 травня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Д. Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сьогодні особливо гостро розгортається в Україні екологічна проблема. Її головними чинниками є надмірна концентрація екологічно небезпечних виробництв, застаріле та неефективне природоохоронне обладнання на завершальних стадіях технологічної послідовності, ненадійність технічних систем і недостатня кваліфікація фахівців на підприємствах з підвищеним екологічним ризиком. До цього переліку слід додати загрози екобезпеці України від, здавалося б, такого прогресивного процесу, як конверсія. Концентрація боєприпасів, що зберігаються у сховищах в Україні від часів Першої світової війни, здається перебиває всі можливі норми й становить загрозу не тільки національній безпеці, але й для народів європейського простору.

Критичної межі досягло забруднення природного середовища – забруднення вод, атмосферного повітря, ґрунтів. Загострилась до меж вибухово небезпечної проблема утилізації твердих відходів гірничопромислового, хіміко-металургійного, машинобудівного, паливно-енергетичного, будівельного, целюлозо-паперового та агропромислового комплексів. Серйозну загрозу екології становить сміття, яке нагромаджується на звалищах, 80% яких експлуатується без дотримання запобіжних заходів. Не відповідає технічним і екологічним умовам також технологічне обладнання на сміттєспалювальних заводах.

Прогресивний розвиток економіки України у зв'язку з її особливим географічним положенням, перш за все, пов'язаний з сільським господарством. Його технологічна і екологічна відсталість може бути подолана, в першу чергу, за рахунок підготовки і перепідготовки фахівців, зайнятих у цій галузі. Це робить проблему екологічної освіти і виховання фахівців сільського господарства особливо сучасною і актуальною, що вимагає комплексного аналізу – розв'язання.

У всезагальному розумінні екологічної проблематики як загрози існуванню людства вперше оприлюднили діячі «Римського клубу» – міжнародної громадської організації, що об'єднала близько сотні підприємців, управлінців, політичних діячів, високих посадовців, діячів культури та вчених. Переймаючись пошуками «глобальної рівноваги» та «розумної організації виробництва», вчені-екологи представили у вигляді доповіді для урядів європейських країн ряд наукових розробок, загальний пафос яких концентрувався на понятті «меж зростання». Останнє пов'язувалось з обмеженням виробництва і споживання, на яке має свідомо піти людство, якщо воно хоче зберегти природу і цивілізацію. Доповіді таких учених, як У. Беренс, Е. Ласло, Е. Манн-Боргезе, Д. Медоуз, М. Месарович, Е. Пестель, А. Печчеї, Дж. Форрестер та ін., сформували загальну екологічну парадигму відносно розвитку людства у ХХ і ХХІ ст. Незалежно від того, що доповіді, висновки, узагальнення кожного з учених мали досить суттєві розбіжності й часто суперечили одне одному, вважається, що саме вони сформували модель «глобальної екологічної солідарності», шлях до якої відкриє «прорив свідомості», «становлення нових – екологічно вивірених – стандартів гуманізму», що підлягають безумовному впровадженню в усіх країнах європейського простору.

Дещо пізніше до аналізу екологічної проблеми звернулись учені колишнього СРСР: В. Алексеєв, А. Ахієзер, Р. Баландін, Л. Бондарев, Ю. Бромлей, Н. Депенчук, П. Водоп'янов, М. Голубець, Ю. Злобін, Р. Карпінська, М. Михальченко, А. Мозелов, С. Мороз, А. Нагорна, М. Огняник, М. Тарасенко, А. Толстоухов, М. Хілько, Ю. Шеляг-Сосонко та ін.

В контексті аналізу опублікованих праць з екологічної проблематики слід звернути увагу на фундаментальні дослідження, видані в останні роки в Росії, Білорусі та Україні. Серед них, насамперед, вирізняються видання в двох книгах «Антология экологической мысли» (А. Зеленков, В. Крисаченко, М. Можейко и др. - Минск, 2003); фундаментальне дослідження А. Мороза «Історія біосфери Землі» (Кн. 1-2. К., 1996); не менш цікаве й новаторське дослідження В. Костицького «Екологія перехідного періоду. Право, держава, економіка» (К., 2003); низка індивідуальних та колективних видань академіка НАН України Ю. Шемшученка, присвячених правовим проблемам екології та ін.

Комплексне проникнення в екологічну проблематику дозволило українським вченим (Ю. Туниця, Ю. Шемшученко) висунути пропозицію про створення своєї «Екологічної конституції цивілізації» яка в черговий раз підтверджує актуальність цієї проблематики як для України, так і для Світу.

Слід зазначити, що питаннями екології в системі освіти займалися: Н. Авраменко, В. Андрущенко, Г. Білявський, О. Бондар, В. Добровольський, С. Дорогунцов, Т. Козуля, І. Костіков, К. Коценко, А. Кудін, Л. Лук'янова, М. Малишко, Т. Нінова, В. Петрук, О. Романовський, О. Федоренко, Р. Фурдуй, М. Хвесик, С. Шмалей та ін.

Загальні питання навчально-виховного процесу у вищих аграрних навчальних закладах досліджували: І. Бондар, А. Галєєва, С. Заскалета, О. Костенко, В. Лозовецька, М. Максюта, В. Манько, В. Мирось, Л. Новицька, А. Подгаєцький, О. Скок, О. Полозенко, М. Хоменко та ін..

Проблеми екологічної освіти і виховання у середніх і вищих закладах освіти розв'язували: В. Бровдій, А. Бугерко, Н. Величко, В. Вербицький, А. Галигін, П. Давидов, Н. Демешкант, І. Дубович, В. Калінін, М. Ківа, В. Кобилянський, Є. Копилець, В. Некос, Н. Пустовіт, Ю. Скиба та ін.

Питання екологічної безпеки та глобальних екологічних проблем розглядали: В. Боков, А. Лущик, К. Гомоюнов, А. Карнаухова, А. Качинський, М. Рац, Г. Хміль та ін.; екологічної культури - Г. Глухова, Н. Глушкова, Н. Єфіменко, М. Каліннікова, В. Комаров, Л. Курняк, С. Лебідь, О. Максименко, О. Мамешина, С. Онопченко, Д. Разенкова, О. Слободянюк, О. Ярмач, В. Ясвін та ін.; екологічного менеджменту - Т. Галушкіна, О. Дмитрук, Е. Коротков, В. Лопатін та ін.; міжнародного співробітництва з розв'язання екологічних проблем - І. Гордун, І. Дубович та ін.; екологічної педагогіки і психології - С. Дерябо, В. Ясвін та ін.; загально екологічних практик - Б. Андрієнко, Л. Вознюк, Л. Літвінчук, Н. Максименко, М. Рыбакова, М. Хоменко, О. Чернікова та ін.; андрагогіки - С. Змейов, Н. Клокар, В. Комарь, Ю. Лущик, Л. Набока, Л. Пікулицька, Л. Пермінова, О. Пехота, В. Пуцов, А. Старєва, І. Цимбал та ін.

Не зважаючи на досить помітний пласт наукових публікацій, не всі аспекти,

пов'язані з розумінням гостроти екологічної проблематики, засобів та можливостей її розв'язання, формування екологічної культури та свідомості громадян, особливо молоді, висвітлені достатньо повно. Існує низка проблем, які потребують додаткового вивчення. До них, зокрема, відносяться теоретико-методичні проблеми екології, вдосконалення екологічного права, міжнародні аспекти екології тощо.

Особливу актуальність мають проблеми реалізації екологічних принципів у різноманітних сферах суспільного виробництва, насамперед, у сільському господарстві. Занедбане в період колишнього СРСР і практично знищене в наш час, сільськогосподарське виробництво цілком і повністю постає як виробництво екологічно загрозливе, шкідливе, руйнаційне.

Проведений аналіз засвідчив, що нинішня система підготовки фахівців з вищою освітою в частині екологічної освіти і виховання має певні недоліки, а саме: недостатня кількість навчальних дисциплін з циклу екологічної підготовки студентів і невелика кількість годин, яка виділяється на навчальні дисципліни цього циклу. Очевидно, що при такому підході про глибокі знання і переконання в області екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва говорити не доводиться; у сільськогосподарських навчальних закладах, як і раніше, має перевагу орієнтація підготовки студентів на комерційно вигідні технології, а не на завдання ведення виробництва відповідно до екологічного імперативу з перевагою забезпечення чистоти природного середовища і екологічно чистої продукції рослинництва і тваринництва; відсутність систематичної роботи студентів упродовж навчального семестру над предметами екологічного спрямування; низький рівень активності студентів і відсутність елементів змагання в навчальних досягненнях; можливість необ'єктивного оцінювання знань студентів в умовах слабо розвиненої системи незалежного зовнішнього тестування; значні витрати бюджету часу на проведення екзаменаційної сесії за малої кількості навчальних годин, що виділяються на екологічні дисципліни; відсутність гнучкості в системі підготовки фахівців, коли вона обмежується типовими навчальними планами; недостатній рівень адаптації навчального процесу до швидкозмінних вимог світового ринку праці; низька мобільність студентів щодо зміни напрямів підготовки, спеціальностей і вищих навчальних закладів; відсутність широкої можливості вибору студентами навчальних дисциплін екологічної спрямованості для більш глибокого вивчення.

Протиріччя, які були виявлені при теоретичному аналізі наукових досліджень свідчить, що проблема екологічної підготовки фахівців сільського господарства як у теоретичному, так і в практичному аспектах, не досліджена ґрунтовно, зокрема не досліджені зміст, форми, методи та організаційно-педагогічні умови екологічної підготовки фахівців у сільськогосподарських вищих навчальних закладах.

Актуальність та виявлені протиріччя, а також потреба суспільства в наявності висококваліфікованих фахівців сільського господарства обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Теоретико-методичні засади екологічної підготовки фахівців сільського господарства»**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема

дисертаційного дослідження відповідає тематичному плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова з наукового напрямку «Теорія освіти і навчання як цілісна дидактична система» (протокол № 5 від 27 січня 2004 р.).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 28 лютого 2011 р.), та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук України (протокол № 3 від 29 березня 2011 р.).

Мета дослідження полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні, визначенні та експериментальній перевірці засад екологічної підготовки фахівців сільського господарства.

Відповідно до поставленої мети визначені **завдання дослідження**:

1. На підставі вивчення нормативних, філософських, науково-методичних і психолого-педагогічних джерел з проблеми екологічної підготовки фахівців сільського господарства розкрити теоретико-методичні засади дослідження.

2. Проаналізувати стан розв'язання проблеми дослідження в сучасній педагогічній теорії та в практиці сучасних сільськогосподарських вищих навчальних закладів.

3. Дослідити розвиток проблеми екологічної освіти та формування екологічної культури фахівців сільського господарства.

4. Визначити компоненти, критерії, показники і рівні екологічної підготовки фахівців сільського господарства до професійної діяльності.

5. Розробити та обґрунтувати модель екологічної підготовки фахівців сільського господарства та експериментально перевірити її.

6. Перевірити в ході педагогічного експерименту доступність, ефективність та результативність методики екологічної підготовки фахівців сільського господарства.

Об'єктом дослідження - процес екологічної підготовки фахівців сільського господарства.

Предмет дослідження – науково-методичне забезпечення екологічної підготовки фахівців сільського господарства.

Гіпотеза дослідження базується на провідній ідеї розуміння екологічної підготовки фахівців сільського господарства як невід'ємного складника їх професійної підготовки, оскільки забезпечує її високу ефективність. Екологічна підготовка фахівців сільського господарства забезпечує високий рівень їх професійно-творчого саморозвитку й самореалізації.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що ефективність екологічної підготовки фахівців сільського господарства суттєво підвищиться, якщо на основі теоретико-методичного обґрунтування суті й структури розробити відповідну модель і методику.

Методологічну основу та теоретичну базу дослідження становлять: теорія наукового пізнання про єдність процесів, взаємовпливів і взаємозалежності явищ об'єктивної дійсності; ідеї філософії як інтегративної галузі наукових знань, що дає цілісне уявлення про суть найбільш загальних освітньо-виховних проблем; положення філософії, соціології, психології, педагогіки про особистість, її

пріоритетність та особливості розвитку, детермінованість її поведінки зовнішніми і внутрішніми факторами; філософські положення про роль екологічної культури у формуванні духовності та професіоналізму особистості; принципи та методи системного й особистісно-діяльнісного підходів, наукові ідеї про дослідження екологічної культури особистості на окремих етапах її соціалізації; теорія діяльності та розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Н. Талізїна та ін.); положення психолого-педагогічної науки про дидактичні аспекти освіти, і зокрема екологічної (Г. Білявський, Вол. Бондар, Л. Вовк, С. Гончаренко, І. Звер'єв, А. Захлебний, В. Онищук, Д. Єрмаков, І. Лернер, Т. Кучер, Г. Пустовіт, А. Степанюк, Е. Турдикулов, С. Шмалей та ін.); розвиток особистості у системі «людина – природа» (В. Андрущенко, В. Бгангба, С. Дерябо, В. Вернадський, Е. Гірусов, С. Глазичев, А. Захлебний, К. Корсак, В. Крисаченко, О. Плахотник, Н. Реймерс, Л. Руденко, В. Скребець, А. Урсул та ін.); системного підходу до дослідження науково-педагогічних проблем (С. Гончаренко, Б. Гершунський, М. Мальований та ін.); науково-теоретичні засади вивчення предметів екологічного спрямування в університетах; нормативно-правові державні документи про освіту – Закони України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти та ін.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження та його завдання зумовили використання таких *теоретичних* та *емпіричних* методів дослідження: *аналітичний* – для аналізу філософської, методологічної, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури, нормативно-правових документів, навчальних планів і програм, підручників, посібників, реального стану та практичного досвіду викладання дисциплін екологічного спрямування з метою встановлення рівня теоретичного й практичного розв'язання проблеми; *узагальнення* – для визначення понятійного апарату дослідження, формулювання його концептуальних положень і висновків; *спостереження, тестування* – для виявлення рівнів знань студентів з дисциплін екологічного спрямування; *експериментальний* – для аналізу реального стану екологічної освіти в сільськогосподарських вищих навчальних закладах; *статистичний* – для перевірки гіпотези дослідження, статистичної значущості результатів експериментального навчання використовувався χ^2 - критерій Пірсона.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів полягають у розробці проблеми екологічної підготовки фахівців сільського господарства до професійної діяльності.

Значення одержаних результатів для педагогічної науки зумовлюється тим, що:

- *вперше* на теоретико-методичному обґрунтованому рівні розв'язана проблема екологічної підготовки фахівців сільського господарства: створена модель екологічної підготовки фахівців сільського господарства; визначено та аргументовано компоненти, критерії, показники та рівні екологічної підготовки фахівців сільського господарства до професійної діяльності;

- *обґрунтовано* значення, ключову роль і місце екологічного мислення та екологічної компетентності у формуванні екологічної культури фахівців у процесі навчання дисциплін екологічного спрямування;

- *систематизовано і обґрунтовано* методика екологічної підготовки фахівців сільського господарства;

- *розширено та доповнено* сутність і структуру екологічної підготовки фахівців сільського господарства до професійної діяльності;

- *подальшого розвитку* набули питання екологічної підготовки фахівців сільського господарства як складової їх готовності до аграрної діяльності, що характеризує досягнення фахівця в засвоєнні знань, виробленні вмінь і навичок сільськогосподарської діяльності, дозволяє фахівцю регулювати свої професійні дії, поведінку і є основою їх готовності здійснювати екологічне навчання молодого покоління;

- *отримала* подальшу конкретизацію компонентна структура змісту екологічної освіти у навчанні дисциплін екологічного спрямування.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у доведенні його теоретичних положень та висновків до конкретних методичних рекомендацій щодо екологічної підготовки фахівців сільського господарства як важливого складника їхньої професійної підготовки, що, зокрема, відображення в монографії «Екологічна освіта в системі підготовки сільськогосподарських кадрів». Концептуальні ідеї та результати дослідження пронизують зміст навчальних курсів «Екологія», «Основи екології та утилізації відходів переробки продукції рослинництва», «Сучасні проблеми агроекології».

Основні положення дослідження **впроваджені** в навчальний процес Сумського національного аграрного університету (довідка № 342/1 від 7 лютого 2011 р.), Білоцерківського національного аграрного університету (довідка № 259 від 10 лютого 2011 р.), Уманського національного університету садівництва (довідка № 423/11 від 14 лютого 2011 р.)

Теоретичні положення, практичні напрацювання, викладені в дисертації, монографії, статтях доцільно використовувати в навчально-виховному процесі аграрних університетів, системі післядипломної екологічної освіти для підвищення якості підготовки фахівців сільського господарства.

Вірогідність та наукова обґрунтованість одержаних результатів дослідження забезпечено теоретико-методичним обґрунтуванням його вихідних позицій; відповідністю розроблених положень сучасному рівню та тенденціям розвитку педагогічної науки та вищої школи; запровадженням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, що відповідають його об'єкту, предмету, меті, гіпотезі та завданням; цілісним аналізом теоретичного й емпіричного матеріалу; репрезентивністю вибірки; запровадженням сучасних статистичних методів обробки одержаних даних; результатами експериментальної роботи.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних конференціях: *міжнародних*: «Сучасні проблеми екології» (м. Запоріжжя, 2005); «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства» (м. Одеса, 2006); «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій» (м. Суми, 2008); «Заповідники Криму: Теорія,

практика і перспективи заповідної справи в Чорноморському регіоні» (м. Сімферополь, 2009); «Педагогіка вищої школи: методологія, теорії, технології» (Тернопіль, 2009); «Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті» (МДЦ «Артек», 2009); «Освіта в полікультурному просторі ХХІ століття: пошук стратегічних пріоритетів» (Київ, 2009) «Екологія: вчені у вирішенні проблем науки, освіти і практики» (м. Житомир, 2010); «Агрофорум - 2010» (Суми, 2010); «Сучасне довкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2010); «Шості юридичні читання. Правова культура, правова свідомість і право» (Київ, 2010); *всеукраїнських*: «Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи» (м. Київ, 2000); «Проектування освітніх середовищ як методична проблема» (Херсон, 2008); «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка», (Суми, 2008); *науково-методичному семінарі* «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009); *щорічних звітних науково-практичних конференціях* Сум НАУ та НПУ імені М.П. Драгоманова (2005-2010); *на засіданнях кафедри рослинництва* Сум НАУ та *кафедри соціальної філософії та філософії освіти* НПУ імені М.П. Драгоманова.

Кандидатська дисертація на тему «Агроекологічні причини різноякісності насіння соняшника в умовах північно-східної частини України» була захищена в 1996 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження висвітлені у 24 публікаціях (24 – одноосібних), з них: 1 монографія, 22 статті у наукових фахових виданнях, 1 матеріали наукової конференції.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 5 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (223 найменування). Основний зміст роботи викладено на 372 сторінках, загальний обсяг дисертації – 394 сторінки. У роботі міститься 47 таблиць, 10 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність теми, сформульовано проблему, мету, завдання, концепцію дослідження, визначено об'єкт і предмет, висвітлено наукову новизну і теоретичне та практичне значення одержаних результатів, подано відомості щодо впровадження та апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «**Теоретичні засади екологічної підготовки фахівців у системі вищої сільськогосподарської освіти**» розкрита історія становлення та розвитку сільськогосподарської освіти в Україні, представлена структура сільськогосподарської освіти, розкриті проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарської освіти в Україні, розглянуті екологічна складова сільськогосподарської освіти, її роль і значення, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва і потреба в екологічній освіті, екологічна складова навчання та виховання як соціальне завдання підготовки фахівців сільського господарства, показані напрями екологічної складової в аграрній освіті та основні суперечності в екологічній освіті в аграрних університетах.

Сільськогосподарська освіта в Україні формувалася тривалий час і має власну історію розвитку. Для губерній Київського шкільного округу головною

економічною галуззю було сільське господарство та переробка його продукції. Закономірно, що створений у землеробському регіональному центрі – Києві – Університет святого Володимира впродовж XIX ст. був науковим сільськогосподарським центром, де, окрім підготовки кадрів, була зосереджена практично вся аграрна наука регіону.

Кафедра сільського господарства існувала при університеті св. Володимира з моменту навчально-наукової діяльності закладу – з 1834 р., що свідчить про введення Статутом 1835 р. до освітніх програм університетів Російської імперії сільськогосподарських дисциплін, тому науково-освітню діяльність сільськогосподарської кафедри Університету святого Володимира варто розглядати як приклад аналогічної роботи інших університетів, що були розташовані на теренах України (Харківського та Одеського), а також як характерну особливість розвитку аграрної науки й дослідної справи в Україні до 1917 року.

У 1898 р. був відкритий Київський політехнічний інститут зі спеціальним сільськогосподарським відділенням, де готували фахівців аграрної справи. У 1914 р. до Харкова був переведений Ново-Олександрійський сільськогосподарський інститут. Середній рівень сільськогосподарської освіти був представлений Харківським (1855), а потім Уманським (1859), Херсонським (1888) землеробськими училищами Міністерства державних маєтностей.

У 1930-х роках відбулася уніфікація сільськогосподарської освіти УРСР з усім СРСР, підвищено її рівень і збільшено кількість шкіл. За не цілком точною статистикою кількість сільськогосподарських інститутів зросла з 7 у 1928 р. до 20 у 1938 р.; відповідні числа для сільськогосподарських технікумів: 20 і 123 (числа для УРСР у межах 1938 р.).

За 1960-1972 рр. в Україні зросла кількість випускників вищих сільськогосподарських шкіл з 6 100 до 10 800, середніх - з 18 900 до 30 800. Одночасно збільшилася кількість фахівців, зайнятих у сільському господарстві: з середньою кваліфікацією з 105 600 у 1964 р. до 196 500 у 1973 р., з вищою - з 32 000 до 73 100.

До структури сільськогосподарської освіти і науки, в якій значною мірою домінує Національна академія аграрних наук (НААН) з її 56 науково-дослідними інститутами, належать також 22 аграрних університети та академії, а також 113 сільськогосподарських технікумів та професійних училищ. Переважна частина фінансування сільськогосподарської науки припадає на НААН з її 5 000 дослідників. Тільки 14 із науково-дослідних інститутів НААН мають спільне розташування з аграрними університетами, що могло б стати основою для нового підходу до поєднання наукової та освітньої роботи в Україні.

Екологічна парадигма задає нові базові ідеї сучасній освіті, які мають бути трансльовані в освітню практику: ідеї діалогу, співпраці, співтворчості, колективної дії, поваги до особистості, необхідності розуміння точки зору інших тощо. За допомогою освіти має бути визначене нове розуміння сенсу життя людини, знання напрямів майбутнього розвитку і єднання дій, спрямованих на створення кращого майбутнього для людства.

Екологічна освіта на порозі 3-го тисячоліття стала необхідною складовою

гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання і інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців, названі в програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму ХХ ст. в Ріо-де-Жанейро (1992), є одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Це положення підкреслюється і в наступних міжнародних документах (міжнародний звіт «Ріо+5», «Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами «Порядку денного на ХХІ століття» та ін.).

Концепція екологічної освіти України, як елемент концепції гармонійного розвитку держави, набуває на сьогодні ваги актуального і важливого державного документа. Відповідно до «Концепції екологічної освіти України», вища екологічна освіта має бути диференційованою, різноплановою, охоплювати всі рівні професійної підготовки з урахуванням потреб особистості, регіонів та держави.

Першочерговим завданням розвитку вищої екологічної освіти є розробка програм навчальних курсів з екології згідно з вимогами часу, міжнародними принципами, можливостями ВНЗ, потребами регіонів та відповідних стандартів.

Кожний окремих ВНЗ на рівні підготовки «спеціаліст» та «магістр» може надавати перевагу підготовці фахівців-екологів того профілю, який необхідний в даний період галузям регіону (екологи-аграрники, екологи-енергетики, екологі-лісогосподарники, екотехніки, геоекологи, радіоекологи, екологи заповідної справи, екотоксикологи, інженери техноекологи, військові екологи, екополітики тощо) і організація якого ВНЗ може забезпечити. На магістерському рівні відбувається також спеціалізація в екологічній науці в плані поглиблення і розширення бакалаврського курсу.

Велике значення для підвищення рівня вищої екологічної освіти мають: міжвузівські, регіональні і міжнародні контакти викладачів і студентів (слухачів); участь фахівців Мінекоресурсів у розробці Державних стандартів екологічної освіти; зв'язки з громадськими організаціями; регулярний обмін досвідом, стажування, виконання спільних екологічних проєктів, науково-дослідних програм і видання підручників та посібників; термінова підготовка і перепідготовка педагогічних кадрів вищих навчальних закладів у галузі екологічної освіти.

Крім освіти, для того, щоб сконцентрувати зусилля на екологічній безпеці, запобіганні екологічної катастрофи, життєво необхідні: адекватне розуміння масштабності, складності й глибини проблеми, визнання абсолютної пріоритетності її розв'язання для майбутнього; відповідному цьому розумінню статус, правове, законодавче, фінансове, технічне й професійне забезпечення екологічних програм; удосконалення виробничо-галузевої структури економіки, орієнтованої на використання чистих, ресурсозберігаючих технологій; реальна відповідальність усіх і будь-яких природо користувачів за порушення природоохоронних законодавств і за небезпечні їхні наслідки; здійснення програм фундаментальних досліджень в області вивчення біосфери й наукового забезпечення природоохоронної діяльності; створення системи спеціально охоронюваного біосферного фонду, основою якого повинен бути біосферно

(природно)-заповідний фонд; налагодження системи комплексного біосферного моніторингу, включаючи систему біосферних катастроф, служби ефективного контролю тощо; проведення обов'язкової незалежної екологічної експертизи проєктованих, споруджуваних і діючих об'єктів, які є джерелом підвищеної небезпеки; забезпечення глобальної й національної безпеки через систему ефективності природоохоронної взаємодії всіх держав світового співтовариства; всілякий розвиток біосферно-екологічного і природоохоронного виховання й освіти, підготовка професійних кадрів у цій сфері діяльності.

Інтенсифікація виробничої та сільськогосподарської діяльності призводить до того, що екологічне навантаження перевищує можливий екологічний слід та створює загрозу для стійкості всієї екосистеми. За сучасними оцінками, упродовж усієї історії свого існування за рахунок інтенсифікації сільськогосподарської діяльності людство зруйнувало 2 млрд га родючих ґрунтів. Площа на сьогодні оброблюваних полів та пасовиськ становить близько 1,5 млрд га. Територій, яких не торкнулася діяльність людини, у світі залишилося не так вже й багато - лише 39 % від усієї площі Землі. В Україні, загальна площа якої становить 579 тис км², площа територій, що збереглися у природному стані, складає лише 50 тис км², або 8 % від загальної площі, і наближається до критичної.

Сільськогосподарська екологія вивчає еколого господарську інфраструктуру, агроекосистеми, широко вивчає ґрунтовий комплекс, його забруднення, збереження та відновлення. Вузлові питання екології полягають у вивченні екологічних наслідків хімізації сільського виробництва, дослідженні її впливу на стан довкілля та пошуки засобів зменшення дії негативних чинників. Мінеральні добрива, гербіциди, пестициди, стимулятори росту, які приносять велику користь для сільського виробництва, водночас забруднюють ґрунти, води, отруюють тварин та птахів, мікроорганізми, рослини, харчові продукти.

Екологія сільського господарства розглядає екологічні наслідки тваринництва, методи утилізації його відходів. Актуальною є також проблема екологічно чистого землеробства та одержання екологічно чистих продуктів харчування для людей і кормів для тварин. Протиріччя у системі «природа - суспільство - людина» досягли особливої гостроти на порозі третього тисячоліття. Небезпека загибелі людства вимагає вироблення нового світосприйняття, загальних правил поведінки людини у довкіллі, опанування ідеологією загальнолюдських цінностей.

Упродовж останніх років екологічна освіта і виховання справедливо вважаються одними з найпотужніших важелів повороту людства від руйнівного споживацького способу життєдіяльності до конструктивного, бережливо-відновлювального. Їхній інтенсивний розвиток стає найактуальнішою проблемою всіх цивілізованих країн і розглядається як один із засобів подолання глобальної екологічної кризи, оптимізації взаємодії людини і природи за рахунок підвищення екологічної культури населення.

Проблема з кваліфікованими, екологічно освіченими фахівцями сільського господарства постає гостро в сучасній Україні. В теорії очевидно, що економічне зростання країни забезпечують три види капіталу - людський, фізичний і природний. Так склалося, що в Україні фінансування людського капіталу

відбувалося за залишковим принципом. Це призвело до суттєвого викривлення продуктивних сил і виробничих відносин у національній економіці. На сьогодні ця проблема відчувається дуже гостро, тому логічно постає питання зайнятості і раціонального використання наявного трудового потенціалу, зокрема аграрного сектору, в якому працює понад 20 % зайнятого населення. Але ж на практиці все відбувається навпаки: в більшості регіонів України бракує економічно активного населення. Понад 27,6 % промислових та майже 40 % сільськогосподарських підприємств відчувають нестачу кваліфікованих фахівців. Охочих заповнити вакансії небагато, адже частка працівників, яким у червні 2007 р. нарахували заробітну плату нижчу, ніж прожитковий мінімум для працездатних осіб, становить 22 %. На селі вона взагалі сягає майже 50 %. Тому екологічне навчання та виховання, екологічна мотивація до діяльності фахівців сільського господарства постає соціальним завданням розвитку України.

Екологічна освіта фахівців сільського господарства – свідомий і планомірний розвиток знань про навколишнє природне середовище. Основна її мета: формування уявлень про навколишнє природне середовище, специфіку її внутрішніх відносин, характер антропогенного на неї впливу, а також принципи гармонійного розвитку людини та природного середовища. Але екологічна освіта не є замкнутим колом педагогічного впливу, тут діє безліч особистісних, економічних та соціокультурних чинників.

Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадянського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізації навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту. Предметом екологічної педагогіки є проблема екологічного виховання та освіти, а предметом екології культури – проблема впливу природи на культуру, у вузькому розумінні – питання збереження культурного середовища. Екологічна педагогіка та екологія культури є важливою ланкою освіти фахівців сільського господарства, тому що допомагають формувати наступність та відтворюваність екологічних знань.

На сьогодні необхідні активні дії держави для надання екологічній освіті пріоритетів у розвитку, найважливішими з яких є: вдосконалення законодавчих основ екологічної освіти населення; розробка науково-обґрунтованої державної стратегії розвитку екологічної освіти населення і програми її реалізації; проведення організаційних заходів, спрямованих на створення ефективної інфраструктури екологічної освіти і виховання; державна і громадська підтримка екологічної освіти і поширення екологічної інформації; міжнародне співробітництво в галузі екологічної освіти.

Крім того, слід висунути такі завдання у сфері екологізації освіти: втілення в практику положень Закону про екологічну освіту; доопрацювання і затвердження стандартів у галузі екологічної освіти; широке впровадження нових дистанційних форм екологічного навчання (в т.ч. через сервісні послуги Інтернету); активний розвиток неформальної екологічної освіти із залученням провідних учених-

екологів, митців, літераторів; підготовка і видання типових програм з екологічних дисциплін, посібників і підручників з екології для шкіл і вузів; створення на всіх рівнях освіти сучасних екологічних лабораторій; розвиток регіональних, державних екологічних програм з обов'язковим передбаченням питань екологічної освіти і виховання.

Генеральною метою екологічної освіти, є розвиток екологічної культури особистості, у структурі якої вона виділяє екологічні знання, екологічні ціннісні відносини (світогляд) і екологічну діяльність як її основні компоненти. В спеціалізованих курсах екології для фахівців сільського господарства, крім загальних екологічних питань, що складають основу екологічних знань, потрібно розглянути: стан екологічних систем і ландшафтів, наявність і місцезнаходження рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги; техногенні фактори впливу та перетворення природи, їх екологічні наслідки і тенденції подальшого розвитку; природоохоронні заходи, їх достатність і можливі альтернативні підходи, що ґрунтуються на національних традиціях природокористування; наявність площі і стан охоронних природних територій і пам'яток природи, природних об'єктів, що мають особливе культурне, наукове, історичне або рекреаційне значення, їх достатність для реалізації цілей охорони генофонду рослинних популяцій і тварин; комплексні екологічні програми і територіальні схеми комплексної охорони природи і раціонального використання її ресурсів; питання здоров'я населення в зв'язку з конкретними екологічними ситуаціями, форми та засоби підтримки та пропагування здорового способу життя, не шкідливого ані для людини, ані для природи; шляхи стабілізації і покращення екологічної ситуації, що склалася, якщо вона несприятлива, та виявлення можливостей безпосередньої участі в цьому процесі кожного.

У навчальних планах усіх сільськогосподарських та аграрних ВНЗ (які не готують фахівців-екологів) на бакалаврському рівні необхідно передбачити курс екології, який би включав необхідні теоретичні і практичні аспекти, а також відповідні кожному окремому ВНЗ курси з блоку прикладних екологічних дисциплін (можливо, у блоці вибіркових професійно-орієнтованих дисциплін). Для цього в навчальних програмах ВНЗ одним з обов'язкових курсів лекцій має бути курс «Основи екології» (базові екологічні знання), а також курси блоку «Прикладна екологія» (залежно від профілю ВНЗ – «Агроекологія», «Урбоекологія», «Ландшафтна екологія», «Геоєкологія», «Інженерна екологія», «Екологія тваринництва та переробки продуктів тваринництва» тощо).

Аналіз і узагальнення наукових і науково-педагогічних джерел свідчить, що існуючи на сьогодні підходи до екологічної складової сільськогосподарської та аграрної освіти можна визначити як: а) екологізацію системи навчання шляхом використання можливостей навчальних предметів; б) створення інтегрованих курсів, де сконцентрована певна кількість екологічних питань; в) факультативний метод, де вивчення базових питань екології відбувається на факультативних заняттях, які не включено в основний розклад і не вимагається обов'язкової присутності всіх студентів.

У другому розділі «**Методичні засади екологічної підготовки фахівців сільського господарства**» розглядаються питання оновлення змісту екологічної

освіти, представлена методика формування екологічних цінностей, їх локалізація в свідомості та поведінці студентів аграрних університетів, розроблена технологія екологічної підготовки фахівців сільського господарства у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування та модель екологічної підготовки фахівців сільського господарства у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування.

Масштабні зміни у взаємовідносинах людини і природи супроводжуються загостренням суперечностей між ними, глобальною перебудовою біосфери, розвитком екологічної кризи. В Україні екологічний стан ускладнюється наявністю атомних станцій, шкідливими хімічними виробництвами та низкою інших негативних явищ. Така екологічна ситуація вимагає покращення якості екологічної освіти та виховання, зумовлює **оновлення змісту екологічної освіти** та необхідність перегляду багатьох положень світоглядного, методологічного, ідеологічного та соціального характеру щодо системи «природа-людина».

Активізація екологічної освіти та потреби її вдосконалення та реформування витікають зі зміни світогляду людства. Існує декілька точок зору щодо сприйняття людиною природи. Антропоцентризм (людиноцентризм) є фундаментальним світоглядним орієнтиром людського роду, одвічним переконанням, що саме людина є центром і вищою метою світобудови. Всесвіт створений саме для людини і всі його фрагменти й процеси налаштовані для задоволення її потреб. Іншою точкою зору виступає біоцентризм – сприйняття всіх живих істот, усіх фрагментів системи Земля як таких, що мають цінність самі по собі незалежно від людських інтересів. Представники біоцентризму вважають, що людина живе у світі взаємозалежних, конкуруючих один з одним організмів. Людські моральні і політичні ідеали не можуть обмежуватися інтересами суспільства, яке мусить, нарешті, усвідомити проблему своєї відповідальності перед тваринами і рослинами.

Визначальною рисою екологізму стало обстоювання нової суспільної моделі, що дістала назву нової екологічної парадигми. Остання ґрунтується на постматеріальних цінностях і передбачає підсилення турботи про нематеріальні цінності, які стали ознакою перетворень, що їх зазнало західне суспільство по закінченні другої світової війни. Це особистісні аспекти, естетичні та інтелектуальні сторони людського життя, які передбачають співіснування колективізму з толерантністю щодо індивідуального вибору.

Включення екологічного компоненту до змісту освіти пов'язане з бурхливим розвитком виробничих сил, які створили ряд негативних факторів, що впливають на стан навколишнього природного середовища. На сучасному етапі екологічна освіта є спільним завданням гуманітарно-естетичних, суспільно-історичних та природничо-наукових циклів навчальних дисциплін різних педагогічних систем. Зміст цього завдання розкриває єдність зв'язків природа – людина – суспільство. Екологічна освіта являє собою систему наукових знань про взаємодію природи і суспільства, живих систем з факторами навколишнього середовища. На цій підставі необхідно формувати громадську відповідальність за збереження природного середовища, розвивати культуру ставлення до світу природи. Однією з умов формуванні суспільно-творчої, гуманної, демократичної особистості є

розвиток у неї позитивних мотивів поведінки у природі та спілкуванні з природою. У педагогічній та методичній літературі визначаються такі мотиви поведінки особистості при спілкуванні з природою: громадянсько-патріотичні (практична діяльність особистості спрямована на примноження багатства природи і пов'язана з розумінням боргу перед суспільством з охорони природи); науково-пізнавальні (пов'язані з прагненням вивчення законів, об'єктів, явищ і закономірностей природи, розуміння наслідків впливу людини на природу); економічні мотиви (засновані на оцінці практичної цінності природи як джерела існування людини, природних ресурсів у розвитку сучасного суспільства); гуманістичні (прояви почуттів доброти, співчуття, бажання захистити все живе); естетичні (виявляють почуття та розуміння краси природи, втіху нею); гігієнічні (розуміння корисності природи у фізичному розвитку та збереженні здоров'я людини, прагнення не допускати її забруднення).

Одним із можливих шляхів розв'язання екологічних проблем, упровадження високих технологій екологічної освіти, оптимізації взаємин між суспільством і природою є наявність належним чином організованої технології формування екологічної культури на засадах аксіології. Ефективність її функціонування забезпечується наявністю відповідного концептуально-методологічного підґрунтя, що передбачає реалізацію принаймні таких керівних умов, як: забезпечення єдиного режиму формування екологічної культури в освітньому просторі вищої технічної школи, де означене новоутворення розглядається як іманентний складник духовної культури особистості і наповнюється її ціннісним, інформаційним, ставленим і діяльним змістом у ході різновидів навчально-виховної діяльності студентів; процес формування феномену, що досліджується, базується на ієрархічній системі як філософських категорій і законів пізнання об'єктивної педагогічної дійсності, так і загальнопедагогічних (діяльнісно-особистісний характер розвитку, орієнтація на активне навчання і мислення, цілеспрямованість і комплексність педагогічних впливів, інтегральний підхід до організації навчально-виховного процесу) і дидактичних (науковість, системність, природовідповідність, доступність, індивідуалізація, зв'язок теорії з практикою та ін.) вихідних положеннях; свідоме оволодіння студентами екологічними ціннісними орієнтаціями більш високого морального гатунку забезпечується реалізацією сукупності аксіологічних принципів (демократичність, гуманістична спрямованість, альтернативність, толерантність, самовизначення), а виявлення й активізація ціннісних пріоритетів у системі цілеспрямованого розвитку взаємин внутрішнього світу студентів із зовнішнім середовищем створює базу для розробки й використання відповідних важелів впливу на формування в них прогнозованих якісних характеристик.

Базовими складовими екологічних знань специфічних для аграрних університетів мають бути сучасні уявлення про: біосферу та її структурні одиниці, екосистеми, їх біотичну структуру, генетичні типи, принципи класифікації; живу речовину та її роль у біосферних процесах; закономірності кругообігу речовин, енергії та інформації; систему «людина - суспільство - біосфера – космос»; основні види антропогенного впливу на компоненти довкілля та їх негативні наслідки; основні глобальні, державні і регіональні екологічні

проблеми та шляхи їх розв'язання; економічні, законодавчі та нормативно-правові принципи раціонального природокористування; основи державної та регіональної екологічної політики тощо.

Однак, екологічна освіта повинна будуватися не тільки на впровадженні знань про систему природа – людина, особливо коли мова йде про аграрний та сільськогосподарський сектор освіти, який найбільш насичений саме природничими видами знання та безпосередньо взаємодіє із природою. В таку освіту в якості необхідних екологічних складових треба втілювати екологічний менеджмент та екологічне керування, як форми та засоби діяльності з організації та впровадження екологічної політики в галузі сільського господарства. Екологічне керування – це діяльність державних органів і економічних суб'єктів, головним чином спрямована на дотримання природоохоронного законодавства, а також на розробку та реалізацію відповідних програм та проектів у галузі. Враховуючи, що система освіти готує не тільки фахівців виконавців, а й потенційні керівні кадри, вони повинні мати теоретичні та практичні знання із екологічного керування у відповідній галузі.

Застосування високих педагогічних технологій повинно будуватися на існуючих високих екологічних технологіях. У свою чергу, екологічні технології за рівнем удосконаленості можна умовно розділити на три рівні: типові екологічні технології – це технології, які використовують існуючі типові проекти, способи та еталони виробництва та природокористування, для них характерні реалізація певної сукупності дій, спрямованих на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів; передові екологічні технології – технології, які здійснюються на підґрунті високоефективних засобів здобуття, використання, обробки сировини, знищення відходів, які існують поки що у одиничних зразках; високі екологічні технології, до яких відносять найкращі, найоптимальніші екологічні технології. Вони постачають не фрагментарне розв'язання нагальних проблем, а забезпечують кардинальне розв'язання ключових питань природокористування та співіснування людини з природою.

Крім того, навчальний процес аграрного вузу слід спрямовувати як на формування еколого професійних інтересів майбутніх спеціалістів, так і на розвиток у них навичок науково-дослідної діяльності, розглядаючи її в неподільній єдності з іншими компонентами сучасної педагогічної технології. Студентам необхідно усвідомити, що специфіка природного середовища суспільства, яка відображується в її сутності, змісті, становленні, еволюції, функціонуванні визначається системою понять: «суспільство», «людина», «людство» - «природне середовище суспільства», «соціосфера» – «антропосоціогенез» тощо.

Актуальною та невідкладною проблемою є вдосконалення природоохоронної освіти спеціалістів, які вже працюють і діяльність яких пов'язана з впливом на навколишнє середовище, тобто підготовка та перепідготовка фахівців. Значення підвищення кваліфікації фахівців полягає в тому, що органічне поєднання основної спеціальності з підготовкою в галузі навколишнього середовища дає комплекс знань і навичок, необхідних для організації раціонального

природокористування.

Локалізація в свідомості людини екологічних цінностей повинна визначатися за допомогою двох своїх основних ознак антропоцентричного і біосфероцентричного. Під антропоцентричною ознакою в широкому сенсі розуміється виживання людства (країни) і здатність (можливість) його подальшого стійкого, безперервно довгого розвитку, щоб наші нащадки мали б не менші можливості порівняно з нинішнім поколінням по задоволенню своїх потреб в природних і екологічних умовах Землі і космосу. Біосфероцентрична (у загальному випадку - екологічна) ознака поняття пов'язана зі збереженням біосфери як природної основи всього життя на Землі, її стійкості і природній еволюції, з тим аби подальший розвиток людства не відбувався б екофобній формі. Усвідомлення цих складових формує світоглядну екосистему особистості та виражається через екологічну культуру.

Таким чином, оскільки екологічні цінності є складовою екологічної культури особистості та від неї залежить їх локалізація у свідомості, для аналізу системи екологічних цінностей треба дати визначення більш змістовному та загальному поняттю екологічної культури. Взагалі для всіх верств населення екологічна культура – це процес усвідомлення людиною свого природного і одночасно соціального буття. Засвоєння соціокультурних норм, стандартів, зразків поведінки усвідомлене і неусвідомлене проходить через формування відношення людини до місця існування, а соціокультурні практики, заломлюючись через суб'єктивний світ особистості, впливають на стан соціального і природного простору. Багатобічний процес формування екологічної культури складається з національних і загальнолюдських, матеріальних і духовних цінностей, освітнього, інформаційного, правового життя суспільства і його структурних утворень.

Екологізація педагогічного середовища з метою виховання екологічних цінностей вимагає також створення освітнього простору в інтер'єрах краси природних об'єктів. Мистецько-природничий дизайн приміщень, який органічно вміщує світ природи, сам по собі є впливовим педагогічним фактором. Екологізація педагогічного середовища, а саме, включення в нього природних об'єктів та їх комплексів, мистецьких творів, зумовлює постійний вплив на учнів усієї сукупності педагогічних екологічних резервів, створює можливість щодо вступу у контакт з природними об'єктами, і, таким чином, отримання можливості відповідного зворотного зв'язку.

Теорія становлення, розвитку екологічної виховної системи та управління нею доводить її доцільність, суть якої полягає в такому: під час застосування системного підходу до екологічного виховання відбувається інтеграція зусиль суб'єктів виховної діяльності, міцніє взаємозв'язок компонентів педагогічного процесу (цільового, змістового, організаційно-діяльнісного, технологічного, оцінно-результативного). Саме цілісний виховний процес може забезпечити всебічний і гармонійний розвиток екологічної культури особистості; створення екологічної виховної системи, що охоплює опановане соціальне й природне середовище, дає змогу розширити діапазон можливостей екологічного виховного впливу на особистість; система екологічного виховання повинна особливу увагу

приділяти формуванню традицій, які надають системі стійкості, підвищують її життєздатність.

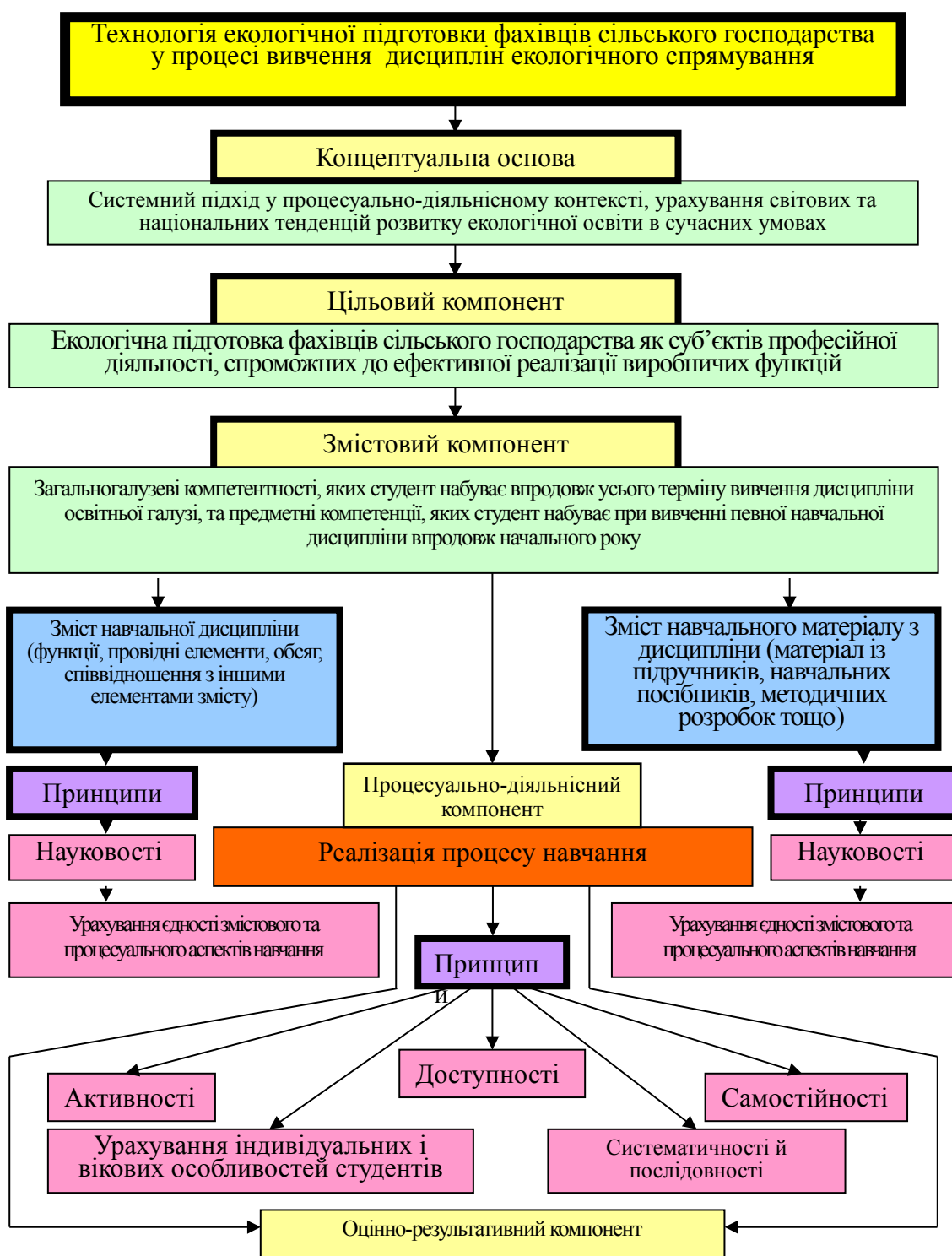

Рис. 1. Структурні компоненти технології екологічної підготовки фахівців сільського господарства у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування.

Нами обґрунтовано технологію, педагогічні умови та структурні компоненти моделі екологічної підготовки фахівців сільського господарства у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування; визначено критерії, показники та охарактеризовано рівні екологічної підготовки фахівців сільського господарства.

На основі з'ясування сутності педагогічних технологій нами запропоновано

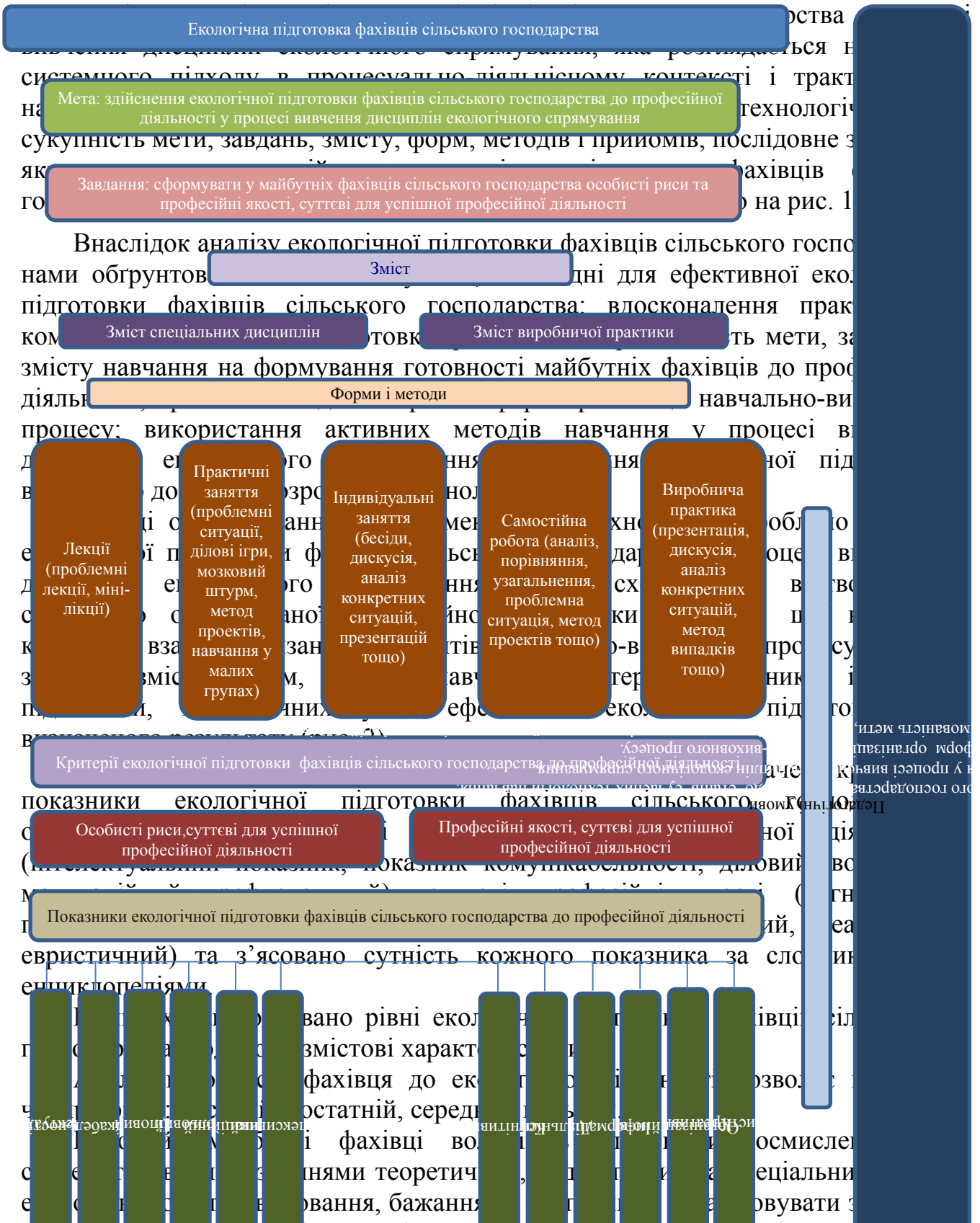

Рис. 2. Модель екологічної підготовки фахівців сільського господарства до професійної діяльності та проведення виховних заходів екологічного характеру.

Достатній: майбутні фахівці характеризуються достатнім рівнем спеціальних, загально філософських, природничо-наукових, психолого-педагогічних знань і вмінь, глибокими екологічними знаннями, переконані в

необхідності екологічної освіти і самоосвіти, проявляють ініціативу в екологічній діяльності та освіті, але вони зустрічають певні складності в їх практичній реалізації.

Середній: фахівці виявляють зацікавленість проблемами екологічної освіти, у них сформований необхідний мінімум спеціальних, загальнофілософських, природничо-наукових та психолого-педагогічних, екологічних знань, але недостатньо сформовані практичні вміння і навички проведення екологічної діяльності, вони відчувають складності у застосуванні знань на практиці, що і гальмує їхню професійну та екологічну діяльність у галузі.

Низький: фахівці володіють необхідним мінімумом знань, умінь, але одержані у ВНЗ знання і вміння не артикульовані, чому й виникають труднощі у їх застосуванні на практиці, у них відсутня ініціатива щодо діяльності у галузі, немає екологічної складової та мотивації до екологічної освіти, самоосвіти й застосування її на практиці.

У третьому розділі **«Екологічна підготовка фахівців у сільськогосподарському вузі»** нами проведене дослідження та прогнозування особливостей здійснення екологічної освіти в аграрних університетах, показана реалізація компетентнісного підходу до екологічної підготовки фахівців сільського господарства, розглянута проблема управління якістю екологічної підготовки фахівців сільськогосподарського профілю, представлені компетентність керівництва і участь студентського самоуправління, показане місце і роль професійної практики в навчальному плані аграрного університету та статус в ній екологічної складової, розкрита мета, основні завдання та методи забезпечення екологічної складової практичної підготовки студентів аграрних університетів.

Екологічні проблеми набули нового звучання в світі після конференції ООН по довкіллю і розвитку, що відбулася в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. В результаті великої творчої роботи на основі загальної згоди, досягнутої представниками 179 держав, був прийнятий історичний документ на 700 сторінках – «Порядок денний на XXI століття» – глобальна програма на нове століття. Ця програма всесвітньої співпраці направлена на гармонійне досягнення двох цілей – високої якості довкілля і здорової економіки для всіх народів світу. З іншого боку, в зв'язку з переходом до концепції управління якістю середовища недостатньо запропонованого раніше набору даних, уявлень та умінь. Це спонукає звернутися до поняття управління, чи менеджменту освіти взагалі, та зокрема екологічної.

Екологічний менеджмент – це тип управління, принципово орієнтований на формування і розвиток екологічного виробництва і екологічної культури життєдіяльності людини. Менеджмент екологічної освіти – це тип управління, побудований на соціально-економічному і соціально-психологічному мотивуванні гармонії взаємин людини з природою через освіту. Екологічний менеджмент - спеціальна система управління, що має в основі регулятивний процес, направлений на збереження якості довкілля, забезпечення нормативних соціальних, екологічних і економічних параметрів. Функціями екологічного

менеджменту є як загальні (цілеспрямування, прогнозування, планування, організація, прийняття рішення тощо), так і спеціальні, наприклад, технічна (створення і впровадження маловідходних технологій тощо), екологічного обліку та ін., що оперують різними показниками діяльності. Всі функції екологічного менеджменту тісно пов'язані між собою.

Екологічний менеджмент треба розглядати як якісно нову парадигму управління природокористуванням в умовах ринкових відносин, за допомогою якої, реформуючи існуючу модель згідно з принципами сталого розвитку, можна досягти значних економічних та соціальних результатів як на макро-, так і на мікрорівні. Потреба в цьому виникає тоді, коли в умовах диверсифікованого екологічного простору стає очевидною недостатня результативність уніфікованих механізмів регулювання стану довкілля. З метою реалізації зваженої екологічної політики необхідно забезпечити трансформацію природоохоронних функцій держави з адміністративно-командних на стимулюючі, в зв'язку з чим доцільно озброїти підприємства і органи державного управління екологічно усвідомленою методологією управління, заснованою на принципах сталого розвитку. Таким чином, формування дієвої системи екологічного менеджменту в умовах подолання фінансової нестабільності шляхом проведення інституціональних та структурних зрушень в Україні перетворюється в реальну необхідність.

Все це зумовило необхідність розробки концепції впровадження екологічного освітнього менеджменту в аграрну освіту України, в основу якої мають бути покладені наступні принципи: 1. Пріоритетність ідеї сталого розвитку в контексті економічної і екологічної безпеки країни та її регіонів. 2. Системність і комплексність у здійсненні стратегії розвитку системи екологічного менеджменту як якісно нової парадигми управління. 3. Послідовність та цілеспрямованість у досягненні її реалізації, що означає розробку зваженої стратегії розвитку СЕМ і конкретного організаційно-економічного механізму на кожному етапі її становлення. 4. Спадкоємність у розвитку системи екологічного менеджменту, що відображається крізь призму духовних екологічних цінностей, систему екологічного виховання та освіти, культурної спадщини.

У системі Міністерства аграрної політики фахівців для галузі готують 23 вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації та 118 технікумів, коледжів, що складає близько 16 % усіх вищих навчальних закладів України.

Одне із завдань аграрної освіти – підготовка кадрів для села, спеціалістів агропромислового комплексу, які здатні працювати у ринкових умовах господарювання. Спеціалістів, які б не тільки забезпечували економічно ефективно виробництво у сільському господарстві, а й загалом відбудову сільських територій, інфраструктури та сприяли розвитку українського села, могли взаємодіяти з природним середовищем на засадах екологічної свідомості.

Екологічну освіту можна вважати направленою на інтереси розвитку особистості, якщо за її допомогою вдається розв'язати наступні завдання: гармонізувати стосунки людини з природою; стимулювати інтелектуальний

розвиток людини і збагачення її мислення шляхом сучасних методів пізнання; соціалізувати людину через занурення її в існуюче культурне, техногенне і інформаційне середовище; створити умови для безперервної самоосвіти і досягнення нового рівня наукової грамотності.

Компетентнісний підхід до екологічної освіти зумовлює цілеспрямоване набуття молоддю знань, умінь і навичок, їх трансформацію в компетенції, що сприяє особистісному культурному розвитку, розвитку технологій, здатності швидко реагувати на запити часу. Важливо розуміти яким саме компетенціям необхідно навчати і як, що має бути результатом навчання.

Проблема екологізації навчання є невід'ємною складовою процесу реформування системи освіти в цілому, нагальну необхідність якого повною мірою відчуває вся світова спільнота, і зокрема українська держава, що вийшла на нові рубежі свого державницького поступу. Особливі вимоги висуваються до діючої системи вищої освіти, до професійної підготовки аграрних спеціалістів, до інтелектуального та духовного розвитку особистості. Вища освіта, спрямована на відтворення лише вузького спеціаліста, прагматика, а не духовно розвинутої, творчо мислячої особистості, призводить до загострення протистояння техніки і природи, до руйнівних процесів у культурі. А тому треба зробити все можливе, щоб на противагу парадигми «навчання» утвердилася парадигма «вчення», на противагу «інформованості» утвердилася ідея інтелектуалізації, інтуїції культури як середовища свободи думки. За цих умов на перший план висувається виховна функція освіти, покликана забезпечити ініціацію творчого самовиявлення, формування духовного світу особистості.

Екологічно компетентний фахівець здатен: 1. Приймати свої рішення і прагнути до розуміння власних почуттів і вимог згідно із принципами гармонійного співіснування із природним середовищем. 2. Блокувати неприємні почуття та особисту невпевненість. 3. Знати, як досягати мети найефективнішим чином із найменшими витратами та екошкідливим навантаженням. 4. Правильно розуміти бажання, очікування й вимоги інших людей, враховувати їхні права на чисте природне навколишнє середовище. 5. Розуміти, як з урахуванням окремих обставин і часу поводитися, беручи до уваги інтереси інших людей, власні вимоги. 6. Усвідомлювати, що екологічна компетентність не має нічого спільного з агресивністю і передбачає повагу прав і обов'язків інших.

Соціальний конфлікт між ідеальним типом освіченої людини, об'єктивно потрібної сучасному суспільству в аспекті його перспективного і позитивного розвитку, і конкретним зразком, який потрібен індивіду, що вибудовує стратегію власного життя відповідно до конкретної соціальної ситуації, – явище не нове. Цей конфлікт відображає ціннісні координати різних рівнів: макрорівня, як рівня суспільства в цілому, і мікрорівня, як рівня особи. Цей конфлікт знаходить віддзеркалення і в поведінці людей у сфері освіти, що проявляє ціннісні установки населення в цілому. Феномен якості освіти - це багатовимірна концепція що передбачає існування різних груп споживачів, які по-різному оцінюють і використовують результати діяльності освітньої

установи.

Можна виділити чотири підходи до визначення якості освіти з точки зору різних споживачів: перший підхід визначає якість як передачу знань і формування навичок, відповідних вимогам ринку праці; з точки зору другого підходу, якість освіти - передача знань і формування навичок, відповідних інтересам студентів; третій підхід визначає якість як характеристику умов навчання і приємного проведення часу; четвертий підхід розглядає якість як можливість здобуття престижного диплома, що забезпечує конкурентоспроможність випускників вузу на ринку праці.

Слід зазначити, що лише окремі освітні установи сільськогосподарського та аграрного фаху спроможні забезпечити високий рівень якості всіх чотирьох видів. Такі вузи отримують безперечну стійку перевагу перед конкурентами. Частіше зустрічається ситуація, коли вуз, використовуючи поєднання елементів чотирьох видів якості в тій або іншій пропорції, концентрує свої зусилля на забезпеченні переваги на одному з видів якості, при цьому зберігаючи конкурентний паритет на останніх.

У всій сукупності цих чинників на сьогодні центральне місце займає чинник екологічної освіти. Він є системоутворюючим і може бути розглянутий у двох аспектах – загальна екологічна освіта і екологічна освіта сучасного менеджера, його професійна підготовка у цій галузі для здійснення менеджменту екологічної освіти. Тому компетентність керівництва, яке здійснює цей системоутворюючий вплив повинна бути підготовлена та реалізована на найвищому рівні.

Концептуальну основу екологічної освіти, основна мета якої - сприяння розв'язанню цих проблем, може складати так звана **концепція управління довкіллям**. Згідно цієї концепції проблеми можуть і повинні розв'язуватися при спільній реалізації трьох стратегій управління: нормативне управління («охорона»), адаптаційне управління («адаптація») і активне управління (або власне управління).

Відповідно і основних стратегій даної освіти можна виділити теж три: природоохоронна (основне завдання - охорона природи), адаптаційна (приспособлення до змінених умов довкілля) і управлінська (виявлення і розв'язання екологічних завдань). Перша стратегія - природоохоронна освіта - успішно реалізується вже близько тридцяти років. Активно впроваджуються в освітній процес питання адаптації людини в довкіллі, про що свідчить зближення екологічної і валеологічної освіти. Вочевидь, розробка третьої стратегії, в основі якої лежить навчання, яке сприяє розв'язанню таких проблем, практичному поліпшенню стану довкілля, є актуальним педагогічним завданням, яке ставиться як на державному, так і на рівні громадських організацій.

Екологічні проблеми виступають не лише як об'єктивна реальність, але і як соціальний конструкт: проблема може існувати, але суспільство не сприймає і не вибудовує її як таку, або ж, навпаки, існуюча проблема може привернути увагу суспільства і знайти соціальні втілення. Чи усвідомлюється екологічна проблема суспільством, залежить, у тому числі, і від просторово-часового

горизонту, яким живуть люди, які складають той або інший соціум. Коли у більшості людей ресурсів достатньо лише на розв'язання поточних проблем, пов'язаних з щоденним виживанням, часовий горизонт суспільства виявляється надзвичайно вузьким. Він не може вмещати проблеми з віддаленими у часі наслідками, вузьким виявляється і простір, в якому живе бідне суспільство. Воно стиснуте до локального середовища, ізольованого від зовнішнього світу бідністю і беспорядністю. Глобального виміру в повсякденному житті бідної людини і знедоленого суспільства може просто не існувати. Проблема з розмитими всепланетарними наслідками не сприймається і не вишиковується як така. Вона може бути включена до порядку денного лише під тиском світової спільноти, але життєві проблеми, обмежений горизонт і свідомість, що не прокинулася, не залишають шансів на її ефективно розв'язання. Нажаль саме в такому стані опинилася вітчизняна сільськогосподарська та аграрна освіта, голосними споживачами якої є верстви населення із доходами нижче середніх.

Також величезний вплив на свідомість студентів має побутова екологічна освіта розрахована на широкі верстви населення. Вона реалізується через засоби масової інформації, публічні лекції, бесіди тощо. Її мета – дати людині мінімум загальних екологічних знань, які необхідні кожному українцеві, щоб виконувати громадські обов'язки відповідно до державної екологічної політики.

Не менш значну увагу в національній освітньо екологічній політиці слід звернути на усвідомлення еколого економічної моделі нероздільності економіки й екології, економічного розвитку України і питань охорони природи, взаємозалежності деградації довкілля і спаду економіки.

Постає нагальна потреба розробити і впроваджувати такі етичні норми, які визначають не тільки обов'язки особистості перед суспільством, одного народу перед іншим, а й перед майбутніми поколіннями. В їхній основі мають бути кращі поведінкові норми, традиції, стандарти, які споконвіків були властиві українському народу. Реальна зміна структури цінностей може привести до змін у поведінці особистості. Свідченням цього є зростаюча увага релігійних, політично-громадських, наукових і, особливо, освітянських організацій до нової етики. Зміна екологічної парадигми дозволить людині усвідомити себе органічною частиною природи, а не абстрактною вищістю в ній.

Перспективною буде така екологічна освіта, що вибудовуватиметься на основі нової екологічної етики, етики бажаного розвитку, що інтегруватиметься з історією і культурою, мистецтвом і релігією, політикою і мораллю, етнопедагогікою і господарськими традиціями. Причому глобальні і регіональні екологічні проблеми зумовлюватимуть більш тісний діалог українознавства з культурами і цінностями інших народів, в основі чого – турбота і повага до природи Землі.

Україна традиційно виступала як аграрна держава. За статистичними даними, близько 80 % населених пунктів України є сільськими (у 1998 році їх налічувалось 28 794). Близько 32 % населення проживають у сільській місцевості, значною є частина населення, зайнятого в сільському господарстві нашої держави. За цих умов особливого значення набуває діяльність сільських

загальноосвітніх та професійних закладів, які практично стали стабілізуючим фактором життєдіяльності села, зокрема в демографічному, економічному, екологічному та соціально-культурному аспектах.

У зв'язку з тим, що формування професійної особистості із сільськогосподарською освітою є дуже важливим для сучасного екологічного становища, а екологічна складова повинна формуватися не тільки як низка теоретичних знань, а й під час практичної діяльності, тому дуже актуальним постає виявлення місця та ролі професійної практики в навчальному плані аграрного університету та статус в ній екологічної складової.

У системі вищої аграрної освіти освітньо-професійними програмами і навчальними планами передбачено два види практик - навчальні та виробничі. Після Указу Президента України «Про реформування АПК» у грудні 1999 р. та прийняття Земельного кодексу України умови проведення практик докорінно змінилися: є державне замовлення на підготовку фахівців, але немає державних підприємств; з'явилась підготовка фахівців за кошти юридичних і фізичних осіб, але відсутня правова база для організації і проведення практик. Основну базу практик - навчально-дослідні господарства - навчальними закладами на сьогодні практично втрачено. Тому викладачі роблять вигляд, що керують практиками, а студенти - що ознайомлюються та вивчають виробництво. Навчальні практики також від виконання робіт зведені до їх споглядання. Загальною проблемою є також відсутність мотивації студентів до набуття практичних навичок та вмій у зв'язку з невизначеністю працевлаштування.

Практика студентів повинна проводитися на оснащених відповідним чином базах навчальних закладів, а також на сучасних підприємствах і організаціях. Практика студентів вищих навчальних закладів проводиться на базах практики, які повинні відповідати вимогам програми практики.

Якщо розглядати екологічну складову практики, то вона здебільшого залежить від загального рівня екологічного навчання у сільськогосподарському навчальному закладі. Як свідчить освітня практика, на сьогодні можна виділити дві основні моделі екологічної освіти. Перша модель – монопредметна, яка ґрунтується на обов'язковому вивченні певного курсу екологічного змісту. Така модель залишається найпоширенішою у навчальних закладах. Друга – багатопредметна, не передбачає стрижневого предмета екологічної спрямованості, а вибудовується на екологізації всіх дисциплін, коли до змісту кожного предмета додається екологічна складова. Така модель є переважаючою, тому що передбачає обов'язковий екологічний компонент, зокрема у практиці студентів. Як визначають фахівці, і перша і друга модель мають певні недоліки, тому доцільно їх поєднувати, тому що засобами одного, навіть ґрунтовно опрацьованого предмета на можна розв'язати всіх завдань екологічної освіти, так само, як не можна повністю покладатися на екологізацію предметів без фундаментальних теоретичних знань з екології.

Сучасна фахова підготовка спеціаліста, в тому числі й екологічна, не вичерпується тільки знаннями про природу, її закони, техніку, але й передбачає опанування способами діяльності, вміннями їх здійснювати. Цьому сприяє діяльнісно професійний компонент екологічної культури, який виявляється в

оволодінні екологічними вміннями і навичками як способами екологічної діяльності. Вони формуються в процесі виконання лабораторно-практичних робіт, семінарських занять, проведення різноманітних дослідів, а також у написанні рефератів, курсових і дипломних робіт, проходженні практики. Тому загальна мета екологічної складової практичної підготовки – формування відповідного екологічного мислення, екологічної культури студента-аграрія, відповідальність його за власні дії і в професійній діяльності і в побуті. Ця мета досягається у загальному вигляді формуванням відповідного екологічного світогляду, єдиної цілісної картини світу.

На основі існуючих наукових досліджень нами виявлені фактори, що впливають на екологічну складову практичної підготовки майбутніх фахівців сільського господарства: 1. Технологія підготовки спеціалістів (чи передбачає вона енергозберігаючі, біобезпечні чи інші екологічні технології). 2. Професійно-пізнавальний інтерес та професійна спрямованість особистості студента, його ціннісні орієнтири (рівень сформованості екологічної культури та відповідальності на рівні професійних обов'язків). 3. Матеріально-технічна база навчального закладу. 4. Професійна компетентність викладачів, майстрів виробничого навчання. 5. Пізнавальні та спеціальні (технічні, економічні, агрономічні тощо) здібності студентів. 6. Зміст, форми і методи практичного навчання. 7. Сім'я і родинні традиції.

Кожен з названих факторів має безпосередній вплив на формування екологічної культури та свідомості студента під час навчання та мають бути враховані при складанні планів проходження всіх видів практики.

Для успішного функціонування сільськогосподарського сектора в умовах реформування економіки необхідно перенаправлення навчальних закладів відповідного профілю на практичну орієнтацію із всебічним урахуванням екологічної складової. Для цього потрібні низка організаційно-педагогічних умов: якісні зміни в освіті та оновлення її змісту у бік екологічної спрямованості; зміни в управлінні з урахуванням сучасних тенденцій у розвитку світової ринкової економіки; поширення перспективних ідей з підготовки конкурентоспроможних кадрів для аграрного сектора; зміна форм і методів навчально-виховного процесу із фундаментально-теоретичних на теоретико-практичні; підвищення професійного рівня педагогів та поліпшення методичної роботи; реформування аграрного сектора економіки в екологічному напрямі.

У четвертому розділі **«Екологічна андрагогіка у сфері підготовки фахівців сільського господарства. Міжнародна співпраця сільськогосподарських університетів»** розглянуто поняття „андрагогіка” (освіта дорослих) у сучасній філософській та педагогічній літературі, розкрито функції андрагогіки та представлена її структура.

Передумови становлення андрагогіки, як окремої наукової діяльності, полягають у тому, що прогресуюча функція природничих та суспільних наук, викликана практичними потребами людства та перманентним накопиченням знань, призвела в ХХ ст. до створення вікової психології дорослих. Це, в свою чергу, логічно потребувало досліджень когнітивних особливостей, що врешті-

решт призвело до відокремлення спеціальної галузі психолого-педагогічної науки – андрагогіки, яка вивчає загальні проблеми та особливості навчання людей дорослого віку.

Термін «андрагогіка» за аналогією з терміном «педагогіка» вперше використав німецький історик освіти О. Капп у 1833 р. для визначення науки, що досліджує проблеми освіти дорослих. Початок формування теоретичних основ андрагогіки, як самостійної науки, було покладено в 1970–80 рр. у роботах видатного американського андрагога М. Ноулза, англійського вченого П. Джарвіса, американця Р. Сміта та групи молодих англійських учених з Ноттінгемського університету.

У вітчизняній педагогіці до кінця 90-х років ХХ ст. не зустрічається у науковому обігу цього терміну. І лише паралельно з появою відповідних інститутів, факультетів, центрів і кафедр андрагогіки проблеми знаходять своє відображення в публікаціях науковців: І. Зязюна (андрагогіка: особистісний і професійний онтогенез), В. Олійника (інноваційні підходи до навчання в системі післядипломної освіти), О. Пехоти (акмеологічний підхід до проблем андрагогіки), Н. Протасової (технології навчання дорослої людини), В. Пуцова (проблеми навчання дорослої людини); С. Сисоєвої (освіта дорослих: технологічний підхід) та ін. Сучасні українські дослідники зазначають, що головним завданням андрагогіки є формування у дорослих суб'єктів актуальних компетенцій прикладного характеру за досить обмежений інтервал часу (що дуже важливо для цієї категорії людей).

Андрагогіка спирається на принципові положення: 1. Провідна роль у процесі навчання належить тому, хто навчається. 2. У процесі навчання дорослий прагне до самореалізації, до самостійності. 3. Дорослий володіє життєвим, побутовим, соціальним, професійним досвідом, який може бути використаний як важливе джерело навчання для нього і для його колег. 4. Доросла людина навчається для розв'язання життєвої проблеми і розраховує на негайне застосування одержаних знань. 5. Навчальна діяльність дорослого переважно детермінується часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, які, або обмежують, або сприяють процесу навчання. 6. Процес навчання дорослого організований у вигляді спільної діяльності того, хто навчається, і того, хто навчає.

При екологічному навчанні дорослих повинні використовуватися засоби інформаційно-екологічного забезпечення (статистичні дані, динаміка змін становища навколишнього середовища, вплив екологічної складової на професійну діяльність, наведення прикладів екологічно відповідальної та екологічно безвідповідальної поведінки тощо). Для інформаційного забезпечення повинні застосовуватися також засоби масової інформації, соціальна реклама. Екологічно-предметне забезпечення процесу навчання дорослих повинно базуватися на методології втілення екологічної складової у професійну діяльність. В залежності від фаху, андрагоги повинні забезпечити дорослу людину не тільки теоретичними абстрактними знаннями з екології, а методичними засобами та технологіями втілення їх у конкретну практику.

Зміст екологічної андрагогіки виходить з того, що екологічна освіта

розглядається як неперервний і цілісний процес, що охоплює організовані множини структурних елементів, котрі діалектично взаємозумовлені, взаємозалежні й детермінуються багатьма чинниками, провідними серед яких є врахування сучасного стану і перспектив розвитку наукового знання.

Метою і завданням екологічної андрагогіки є державна політика в галузі екологічної освіти, яка базується на таких принципах: розповсюдження системи екологічної освіти і виховання на всі верстви населення з урахуванням індивідуальних інтересів, стимулів та особливостей соціальних, територіальних груп та професійних категорій; комплексності екологічної освіти і виховання; неперервності процесу екологічного навчання в системі освіти, в тому числі підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Основною метою екологічної андрагогіки є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і самосвідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна андрагогіка, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, і з іншого боку, виконувати інтегративну роль у всій системі освіти. Ця мета досягається поетапно, шляхом розв'язання освітніх і виховних завдань та вдосконалення практичної діяльності.

При дослідженні екологічної освіти дорослих у сільськогосподарській діяльності треба брати до уваги два види екологічної компетентності – повсякденно-побутову (виявляється у повсякденному житті) і професійну (характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої повноваження). Слід зазначити, що в умовах структурної перебудови економіки й активного переходу України на ринкові умови дедалі більшої актуальності набуває формування здатності і готовності населення нашої країни адаптуватися до нових і несподіваних ситуацій. Царина освіти дорослих має враховувати специфіку українського менталітету, яка є даністю, сформованою упродовж тривалого розвитку вітчизняної історії і культури, та сучасний світовий досвід. Адже відродження багатоваріантних соціокультурних традицій, збагачених вітчизняним досвідом, а також досвідом світового розвитку, призводить до формування поліфонічного суспільства, в багатстві й різноманітності соціальних структур якого реалізуються глобальні тенденції (економічна, соціальна, екологічна та ін.). Отже, розвиток екологічної освіти в Україні взагалі, та освіти дорослих зокрема, є надзвичайно складною справою, що потребує особливої уваги як з боку освітян, так і з боку органів законодавчої і виконавчої влади. Незважаючи на незаперечну актуальність, проблема екологічної освіти наразі не знаходить належного місця у загальній системі освіти, що на думку фахівців, у недалекому майбутньому може привести до незворотних процесів у навколишньому середовищі.

Основою глобальних екологічних проблем є процеси і явища глобального масштабу, які пов'язані з проблемою існування людської цивілізації. Саме глобальний характер сучасних екологічних проблем обумовлює необхідність спільних зусиль усіх країн для їх розв'язання. Знаходячись в єдиній взаємозалежній природній системі Європи, Україна не може відсторонитися від

проблем забруднення і деградації біосфери на континенті. Не здатні це зробити й інші країни. Необхідність міжнародного природоохоронного співробітництва на сучасному етапі розвитку продуктивних сил обумовлюється такими факторами: глобальним характером багатьох екологічних проблем; транскордонним характером забруднення; міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони довкілля; наявністю міжнародних природних ресурсів; вигодами від міжнародного обміну досвідом та технологіями, можливостями залучення міжнародних інвестицій.

Процесові екологічної європейської інтеграції України сприяє угода про партнерство і співробітництво між Європейським союзом і Україною, зокрема загальна стратегія ЄС відносно України.

На сьогодні потрібне розширення екологічних пріоритетів у напрямках інноваційної політики: вкладення інновацій в екологічне оздоровлення і відродження природного потенціалу; розвиток інноваційного екологічного підприємництва, створення екосоціотехнопарків; постійне вдосконалювання систем екологічного керування; формування еколого інноваційного потенціалу регіонів і відповідних інноваційних інфраструктур.

На території України вже зареєстровано 373 великі громадські недержавні організації і 343 державні організації екологічного профілю, в тому числі 35 спеціалізованих вищих навчальних закладів. У розв'язанні проблем екологічної освіти слід ширше використовувати цей великий потенціал, особливо тих організацій, які мають наукові кадри вищої кваліфікації. Вони могли б на місцях розв'язати низку важливих проблем державної ваги: інвентаризація несанкціонованих смітників у межах прибережної смуги Азовського моря; інвентаризація джерел природного і техногенного радіоактивного випромінювання в пляжній зоні; організація проектів створення природно-заповідних територій і кадастру природно-рекреаційних ресурсів у регіонах України; регулярне інформування громадськості Росії й України про екологічний стан Азовського моря і його узбережжя, що відповідає логіці сталого розвитку.

Незважаючи на доволі молодий вік (30 років), Сумський НАУ став відомим центром міжнародних освітніх та наукових зв'язків. Співробітництво з зарубіжними партнерами реалізується за різними змістовими напрямками з використанням різноманітних організаційних форм: від студентської та професорсько-викладацької академічної мобільності та участі в міжнародних конференціях, семінарах, «круглих столах» до реалізації спільних освітніх програм і участі у різних міжнародних наукових та освітніх організаціях.

На даний момент укладено більше, ніж 60 договорів про різні види та форми співробітництва з закордонними партнерами з 15 країн. Діяльність СНАУ на міжнародному освітньому просторі фокусується на довготривалих програмах і проектах, які покликані забезпечити підвищення якості освітньої та наукової діяльності до рівня світових стандартів.

Протягом тривалого часу здійснюється співробітництво з польськими вищими навчальними закладами у напрямі академічної мобільності студентів та професорів. Студенти протягом 1-2 семестрів навчаються у ВНЗ-партнері, а

отримані освітні кредити взаємозараховуються. Викладачі ж, у свою чергу, мають можливість проходження наукового стажування за напрямом своїх досліджень. СНАУ також є учасником проекту ДААД «Леонард-Ойлер» разом з університетом прикладних наук Нюртінген (Німеччина), у рамках якого молоді науковці виконують свої дослідження як на території України, так і в Німеччині.

Особлива увага у сфері міжнародного співробітництва приділяється візитам делегацій закордонних університетів та партнерських організацій, які відвідують ВНЗ з метою проведення спільних семінарів, конференцій, читання лекційних та практичних курсів. Про рівень інтенсивності такого обміну говорить той факт, що за період 2007/2008 рр. навчальний заклад відвідали більше 70 делегацій.

У системі міжнародних зв'язків важливе місце займає організація виробничого стажування за кордоном. Щорічно збільшується кількість студентів, аспірантів та викладачів, що мають можливість пройти спеціалізоване фахове стажування у фермерських господарствах Німеччини, Австрії, Польщі, США та ін. країн. Під час практичного навчального семестру студенти та випускники університету отримують фахові навички та знання в різних сферах екології, підвищують свою мовну підготовку.

У п'ятому розділі **«Експериментальна перевірка ефективності екологічної підготовки фахівців сільського господарства»** описано констатувальний та формувальний експерименти, метою яких є проаналізувати рівень теоретико-методичної готовності як студентів аграрних вищих навчальних закладів, так і безпосередньо фахівців, задіяних до сільськогосподарського виробництва, до володіння основами екологічної освіти та перевірити дієвість моделі екологічної підготовки фахівців сільського господарства до інноваційної діяльності.

Педагогічний експеримент, що включав анкетування і тестування, проводився з 2001 по 2010 рік включно на базі трьох вищих навчальних закладів України і охопленням студентів і випускників Сумського національного аграрного університету, Білоцерківського державного аграрного університету, Уманського національного університету садівництва. Експериментом були охоплені як студенти, так і випускники вищеназваних аграрних навчальних закладів, що працюють за фахом у сільському господарстві при цьому спеціальності були об'єднані у дві провідні сільськогосподарські галузі: рослинництво і тваринництво.

В експерименті взяли участь 477 студентів аграрних університетів, 197 випускників - зі спеціальності рослинництво і 106 випускників - за фахом тваринництво (усього 303 випускники). Окрім того, в експерименті взяли 18 викладачів вищих аграрних навчальних закладів. Таким чином, загальна чисельність учасників педагогічних експериментів і різних тестувань склала 780 осіб, що дозволило дану вибірку розглядати як репрезентативну.

Результати підготовки фахівців у сфері екологічно орієнтованих технологій залежать від галузі. Встановлено, що теоретична і практична

екологічна підготовка зі спеціальності тваринництво вища, ніж зі спеціальності рослинництво. Для першої групи вона становить 4,03 у частині теоретичної підготовки і 3,84 – практичної готовності, для другої групи 3,79 і 3,66 балів відповідно. Ця відмінність, безумовно, пов'язана зі структурою навчальних планів і загальною орієнтацією навчального процесу на сучасні екологічні проблеми.

Було виявлено відмінність і в межах окремих груп спеціальностей з кожної галузі сільськогосподарського виробництва. У середньому після даних трирічних тестувань кращі показники з теоретичної і практичної підготовки були в групі спеціальностей агрономія (4,14 і 3,76 бали), нижчі показники за фахом садово-паркове господарство (тільки 3,34 і 3,47 бали). У навчальних планах за фахом садово-паркове господарство питома вага екологічно орієнтованих навчальних дисциплін недостатня.

У галузі тваринництво найбільші показники якості підготовленості студентів щодо використання екологічно безпечних технологій виявлено з навчальних дисциплін групи годівля. Показник теоретичної підготовленості склав 4,19 бала, а практичної – 3,79 бала. Дещо нижчий результат в дотриманні екологічного імперативу засвідчили студенти після вивчення курсу розведення сільськогосподарських тварин. Тут середній показник теоретичної підготовки 3,76 бали, а практичних навичок - 3,71 бали.

Теоретична підготовка	Практичні навички

Рис.3. Динаміка якості екологічної підготовки студентів сільськогосподарських вищих навчальних закладів за період 2005-2009 років з галузі рослинництво.

Теоретична підготовка	Практичні навички

Рис.4. Динаміка якості екологічної підготовки студентів сільськогосподарських вищих навчальних закладів за період 2005-2009 років з галузі тваринництво.

Слід підкреслити, що за останнє п'ятиріччя з 2005 по 2010 рік спостерігається невелика, але стійка позитивна тенденція до збільшення середніх показників теоретичної і практичної екологічної підготовки студентів як у галузі рослинництво (рис. 3), так і в галузі тваринництво (рис. 4).

За цей період теоретична екологічна підготовка студентів галузі рослинництва зросла в середньому з 3,66 до 4,01 бала, а по галузі тваринництва в середньому з 3,92 до 4,16 бала. Це свідчить про те, що вища школа України зорієнтувалася на загальне підвищення уваги суспільства у цілому на якість природного середовища і екологічну чистоту продуктів харчування.

Крім тестування власне теоретичних знань студентів і їхньої готовності до практичної їх реалізації нами була проведена перевірка екологічної підготовки студентів з дев'яти ключових позицій в зіставленні з самооцінкою студентами цієї підготовки після проходження виробничої практики та її оцінки

випускниками зі стажем роботи 3-5 років.

Підсумки цього паралельного тестування представлені у табл. 1. Виявилось, що студенти стикалися зі значною кількістю труднощів, ніж випускники. Це природно пояснюється підвищенням знань і готовностей до роботи на виробництві у студентів на завершальному етапі навчання і під час підготовки випускної дипломної роботи. Найбільш важлива в табл. 1 структура екологічного знання студентів. Встановлено, що найбільшу кількість проблем як у студентів, так і у випускників склали такі, як низький рівень знань міжнародного екологічного законодавства, вимог до екологічної чистоти продукції під час її експорту за кордон, робота в Інтернеті щодо пошуку і використання необхідної інформації (цей показник певним чином пов'язаний з труднощами доступу до ресурсів Інтернет у сільських населених пунктах). На нашу думку, для підвищення рівня підготовленості студентів з означених проблем необхідно ввести у навчальний процес спецкурс і надавати студентам методичну допомогу.

Загалом, за наслідками педагогічного експерименту можна зробити висновок про те, що на основі розробленої системи інформаційної підготовки можна окреслити такі індивідуалізовані лінії, які призводять до підвищення рівнів інформаційних компетентностей майбутнього фахівця сільського господарства.

Таблиця 1

Результати анкетування елементів екологічної підготовки, що викликають труднощі у студентів і випускників сільськогосподарських ВНЗ

Результати аналізу готовності випускників сільськогосподарських навчальних закладів до організації екологічно безпечного виробництва в галузі рослинництва представлені на рис. 5. Вони показують, що за період з 2001 по 2010 рік основна маса випускників відповідала 2-й категорії – обізнаність, лише 13,5% випускників мали системну готовність. Крім того, було здійснено аналіз частки випускників в динаміці за роками окремо після кожної категорії готовності (рис. 5.).

За даний період частка випускників з нижчим рівнем підготовки (ознайомленість і обізнаність) закономірно знижувалася, а частка випускників з функціональною і системною готовністю збільшувалася. Статистична обробка результатів підтвердила їх достовірність. Це свідчить про те, що якість екологічної підготовки випускників сільськогосподарських вищих навчальних закладів у галузі рослинництва підвищувалася. До 2010 року частка цих випускників досягала майже 50%.

Результати аналізу готовності випускників сільськогосподарських ВНЗ до організації екологічно безпечного виробництва в галузі тваринництва представлені на рис. 6. Встановлено, що близько 20% випускників цих профілів володіють вищими категоріями готовності до ведення сільського господарства в галузі виробництва молока і м'яса з виконанням вимог екологічного

імперативу і екологічного законодавства України. Проте категорії нижчої готовності – ознайомленість і обізнаність – у цій групі випускників є переважними : вони досягають 60%.

Узагальнені дані заключного етапу формувального педагогічного експерименту свідчать, що з 14-ти ключових проблемних питань студенти експериментальних груп дали більш змістовні і розгорнуті відповіді. Проведений експеримент показав, що студенти експериментальних груп на 12% (точно 11,96%) показали кращі знання в екологізації сільськогосподарської освіти. Об'єктивність оцінки підтверджена обчисленням математико-статистичних критеріїв значущості результатів підсумкового тестування студентів експериментальних і контрольних груп. Це є обґрунтованим доказом необхідності екологізації навчального і виховного процесу у вищій сільськогосподарській школі України.

Проведений експеримент засвідчив, що слухачі факультетів підвищення кваліфікації експериментальних груп на 13% (точно 13,12%) продемонстрували кращі знання в галузі екологізації сільськогосподарської освіти. Об'єктивність оцінки підтверджена обчисленням статистичних критеріїв значущості результатів підсумкового тестування студентів експериментальних і контрольних груп. При цьому ефективність педагогічного експерименту зі слухачами факультету підвищення кваліфікації була приблизно на 1% вище (13% проти 12%) порівняно зі студентськими групами. Така різниця, безумовно, пов'язана з тим, що фахівці, які вже працюють у сфері сільськогосподарського виробництва, краще усвідомлюють необхідність екологізації цієї галузі і більш сумлінно ставляться до навчального матеріалу. Загалом, формувальний педагогічний експеримент, проведений зі студентами та слухачами факультетів підвищення кваліфікації, є обґрунтованим об'єктивним доказом необхідності екологізації навчального і виховного процесу у вищій сільськогосподарській школі України.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність висунутої гіпотези, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких **висновків**:

1. Філософськими засадами екологічної підготовки фахівців сільського господарства є теорія наукового пізнання про єдність процесів, взаємовпливів і взаємозалежності явищ об'єктивної дійсності; ідеї філософії як інтегративної галузі наукових знань, що дає цілісне уявлення про суть найбільш загальних освітньо-виховних проблем; положення філософії, соціології, психології, педагогіки про особистість, її пріоритетність та особливості розвитку, детермінованість її поведінки зовнішніми і внутрішніми факторами; філософські положення про роль екологічної культури у формуванні духовності та професіоналізму особистості.

2. Узагальнюючи погляди на роль і значення екологізації освіти у процесі

підготовки фахівців для аграрної сфери виробництва слід зазначити, що її провідним завданням є трансформація технократичного мислення в екологічно орієнтоване, спрямоване на природо відповідальне ставлення до навколишнього середовища в процесі професійної діяльності та повсякденному житті. Вона повинна ґрунтуватися на наступних принципах: особистість майбутнього працівника аграрного сектору необхідно формувати цілісно, з урахуванням особистісних мотивів та стимулів діяльності, спрямованості на професійне становлення і еколого професійне вдосконалення; гармонізація відносин людини з природою можлива тільки за умов усвідомлення необхідності і внутрішньої готовності здійснювати природо відповідну і ресурсозберігаючу діяльність на всіх етапах професійного життя; екологізація аграрної освіти на всіх її ланках можлива за умов системи екологічної практики, яка координує цей процес.

З'ясовано, що знання на сьогодні виступають лише потенціалом, яким має володіти фахівець, головним є результативність діяльності фахівця в конкретних умовах. Доведено, що сучасна екологічна підготовка фахівців сільського господарства має спрямовуватися на формування їх готовності до професійної діяльності.

3. На основі аналізу сутності педагогічних технологій обґрунтовано технологію екологічної підготовки фахівців сільського господарства у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування, яка тлумачиться як навчально-виховний процес, спрямований за критеріями технологічності, як сукупність мети, завдань, змісту, методів і прийомів, послідовне здійснення яких дає змогу ефективно здійснювати екологічну підготовку фахівців сільського господарства.

Внаслідок аналізу стану сучасної екологічної підготовки фахівців сільського господарства з'ясовано педагогічні умови, необхідні для ефективного здійснення екологічної підготовки фахівців сільського господарства: вдосконалення практичного компонента екологічної підготовки фахівців та спрямованість мети, завдань і змісту навчання на формування екологічної готовності фахівців до професійної діяльності; органічне поєднання різних форм організації навчально-виховного процесу; використання активних методів навчання у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування; здійснення екологічної підготовки фахівців відповідно до етапів розробленої технології.

У процесі обґрунтування експериментальної технології розроблено модель екологічної підготовки фахівців сільського господарства у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування, яка є схематичним відтворенням спеціально організованої професійної підготовки фахівців, що включає комплекс взаємопов'язаних елементів навчально-виховного процесу: мети, завдань, змісту, форм, методів навчання, критеріїв, показників і рівнів, педагогічних умов ефективною екологічної підготовки та визначеного результату.

4. Для проведення експериментального дослідження визначено критерії та показники екологічної підготовки фахівців сільського господарства до

професійної діяльності. Критеріями виступили особистісні риси та професійні якості фахівців, суттєві для успішної професійної діяльності. Особистісні риси виявлялися через такі показники: інтелектуальний, показник комунікабельності, діловий, вольовий, мотиваційний та рефлексивний тощо. Спеціальні професійні якості фахівця сільського господарства виявлялися через когнітивний, діяльнісний, інформаційний, організаційно-виконавчий, креативний та евристичний показники.

На основі визначених критеріїв та показників охарактеризовано чотири рівні екологічної підготовки фахівців сільського господарства до професійної діяльності: низький, середній, достатній і високий.

5. Екологічна освіта - це сукупність таких складових: екологічні знання - екологічне мислення - екологічний світогляд - екологічна етика - екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях. Умовно можна виділити наступні узагальнені рівні екологічної зрілості: початковий (інформативно-підготовчий), основний (базово-світоглядний), вищий, профільно-фаховий (світоглядно-зрілий). Ефективність екологічної підготовки фахівця має певні особливості й пов'язана з розв'язанням комплексу професійних завдань. Екологічна компетентність фахівця - це системна інтегративна якість особистості, яка визначається сукупністю здатностей розв'язувати проблеми і завдання різного рівня складності, що виникають у побуті і професійній діяльності, на основі сформованого ціннісного ставлення до природи, знань, освітнього і життєвого досвіду, індивідуальних здібностей, потреб і мотивів.

6. Узагальнені дані заключного етапу формувального педагогічного експерименту свідчать, що з 14-ти ключових проблемних питань студенти експериментальних груп дали більш змістовні і розгорнуті відповіді. Проведений експеримент показав, що студенти експериментальних груп на 12% (точно 11,96%) показали кращі знання в екологізації сільськогосподарської освіти. Об'єктивність оцінки підтверджена обчисленням математико-статистичних критеріїв значущості результатів підсумкового тестування студентів експериментальних і контрольних груп. Це є обґрунтованим доказом необхідності екологізації навчального і виховного процесу у вищій сільськогосподарській школі України.

Проведений експеримент засвідчив, що слухачі факультетів підвищення кваліфікації експериментальних груп на 13% (точно 13,12%) продемонстрували кращі знання в галузі екологізації сільськогосподарської освіти. Об'єктивність оцінки підтверджена обчисленням статистичних критеріїв значущості результатів підсумкового тестування студентів експериментальних і контрольних груп. При цьому ефективність педагогічного експерименту зі слухачами факультету підвищення кваліфікації була приблизно на 1% вище (13% проти 12%) порівняно зі студентськими групами. Така різниця, безумовно, пов'язана з тим, що фахівці, які вже працюють у сфері сільськогосподарського виробництва, краще усвідомлюють необхідність

екологізації цієї галузі і більш сумлінно ставляться до навчального матеріалу. Загалом, формувальний педагогічний експеримент, проведений зі студентами та слухачами факультетів підвищення кваліфікації, є обґрунтованим об'єктивним доказом необхідності екологізації навчального і виховного процесу у вищій сільськогосподарській школі України.

Проведене дослідження не вичерпує всіх основних завдань екологічної підготовки фахівців сільського господарства. Подальшого вивчення та розробки потребує проблема наступності екологічної підготовки між освітньо-кваліфікаційним рівнями “бакалавр” і “магістр” і наукового обґрунтування статусу сільськогосподарських коледжів у професійній підготовці майбутніх магістрів і фахівців сільського господарства, оскільки коледжі на сьогодні є важливим каналом вступу молоді в університети.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Онопрієнко В.П. Екологічна освіта в системі підготовки сільськогосподарських кадрів: [монографія] / Володимир Онопрієнко. – К.: Знання України, 2010. – 307 с. – Бібліогр.: с. 288-307.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Онопрієнко В.П. Соціальна і професійна складові в екологічній освіті студентів агрономічного факультету / В.П. Онопрієнко // Вісник Сумського національного університету. Вип. 11 (16). Серія: Агрономія і біологія: науковий журнал. – Суми: СНАУ, 2008. - С. 104-106.

3. Онопрієнко В.П. Людина в природному середовищі: роль екологічної освіти і виховання / В.П. Онопрієнко // Вісник Сумського національного університету. Вип. 11 (18). Серія: Агрономія і біологія: науковий журнал. – Суми: СНАУ, 2009. - С. 15-18.

4. Онопрієнко В.П. Екологічна освіта як складова системи підготовки сільськогосподарських кадрів / В.П. Онопрієнко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. Ред.. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2009, - Випуск 27. – С. 306-313.

5. Онопрієнко В.П. Екологічна освіта для працівників сільського господарства / В.П. Онопрієнко // Вища освіта України. - № 3. - 2009. – С. 56-62.

6. Онопрієнко В.П. Екологічна освіта майбутніх фахівців сільськогосподарського спрямування / В.П. Онопрієнко // Вища освіта України № 3 (додаток 1) – 2009 р. – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» - К.: Генезис, 2009. – С. 442-446.

7. Онопрієнко В.П. Формування екологічної компетентності сільськогосподарських кадрів / В.П. Онопрієнко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – С. 252-261.

8. Онопрієнко В.П. Екологічна складова в системі виробничих практик спеціалістів сільського господарства / В.П. Онопрієнко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – С. 293-300.

9. Онопрієнко В.П. Роль екологічної освіти у використанні й збереженні біорізноманіття / В.П. Онопрієнко // Вісник Глухівського державного педагогічного університету ім. Олександра Довженка. Випуск 15. Ч.1. Серія: Педагогічні науки. – Глухів, 2010. – С. 115-119.

10. Онопрієнко В.П. Екологічна освіта в аграрних університетах України: перспективи європейської та міжнародної інтеграції / В.П. Онопрієнко // Вісник Глухівського державного педагогічного університету ім. Олександра Довженка. Випуск 16. Серія: Педагогічні науки. – Глухів, 2010. – С. 304-310.

11. Онопрієнко В.П. Виховання екологічних цінностей засобами навчального процесу / В.П. Онопрієнко // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 10. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2010. – С. 118-126.

12. Онопрієнко В.П. Менеджмент екологічної освіти: компетентність керівництва і студентське самоуправління / В.П. Онопрієнко // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 11. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2010. – С. 98-104.

13. Онопрієнко В.П. Мета й основні завдання екологічної складової практичної підготовки студентів аграрних університетів / В.П. Онопрієнко // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 12. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2010. – С. 69-73.

14. Онопрієнко В.П. Система екологічної освіти в підготовці спеціалістів сільського господарства / В.П. Онопрієнко // Вісник Сумського національного університету. Вип. 4 (19). Серія: Агрономія і біологія: науковий журнал. – Суми: СНАУ, 2010. - С. 46-55.

15. Онопрієнко В.П. Оновлення змісту екологічної освіти як педагогічна проблема / В.П. Онопрієнко // Вища освіта України. - № 2. - 2010. – С. 44-51.

16. Онопрієнко В.П. Екологічна освіта: проблема реалізації в аграрних університетах / В.П. Онопрієнко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. Ред.. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2010. - Випуск 37. – С. 418-425.

17. Онопрієнко В.П. Маршрутами екологічних катастроф: удосконалення методики викладання екології в аграрному університеті / В.П. Онопрієнко // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія №13. Проблеми трудової та професійної підготовки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 7.- С. 160-166

18. Онопрієнко В.П. Досвід, професійні вміння і навички екологічного виховання в системі практичної підготовки аграріїв / В.П. Онопрієнко // Вища освіта України.- № 4. - 2010. – С. 78-86.

19. Онопрієнко В.П. Виховання екологічних цінностей засобами навчального процесу / В.П. Онопрієнко // Вісник інституту розвитку дитини. Філософія. Педагогіка. Психологія.- Вип.10.- 2010.- С. 118-126.

20. Онопрієнко В.П. Високі технології в екологічній освіті: проблеми впровадження / В.П. Онопрієнко // Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. - Вип. 19. - 2010.- С. 163-169.

21. Онопрієнко В.П. Сільськогосподарська освіта в Україні: історія становлення і сучасність / В.П. Онопрієнко // Освіта регіону. - № 4. - 2010. – С. 260-265.

22. Онопрієнко В.П. Практико-екологічна складова підготовки і перепідготовки сільськогосподарських кадрів / В.П. Онопрієнко // Рідна школа. - № 3. - 2011. – С. 30-34.

23. Онопрієнко В.П. Компетентнісний підхід в екологічній освіті та його значення в системі її маркетингу / В.П. Онопрієнко // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 13. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 100-104.

Матеріали науково-практичних конференцій:

24. Онопрієнко В.П. Збереження біорізноманіття: освітня складова / В.П. Онопрієнко // Заповідники Криму: Теорія, практика і перспективи заповідної справи в Чорноморському регіоні: матеріали V Міжнародної наукової конференції (22–23 жовтня 2009 р.). – Сімферополь. – 2009. - С. 106–110.

АНОТАЦІЇ

Онопрієнко В.П. Теоретико-методичні засади екологічної підготовки фахівців сільського господарства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертації представлена структура сільськогосподарської освіти, розглянуті екологічна складова сільськогосподарської освіти, її роль і значення, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва і потреба в екологічній освіті, показані напрями екологічної складової в аграрній освіті та основні суперечності в екологічній освіті в аграрних університетах.

Розглядаються питання оновлення змісту екологічної освіти, представлена методика формування екологічних цінностей, їх локалізація в свідомості та поведінці студентів аграрних університетів, розроблена технологія екологічної підготовки фахівців сільського господарства у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування та модель екологічної підготовки фахівців сільського господарства у процесі вивчення дисциплін екологічного спрямування.

Проведене дослідження та прогнозування особливостей здійснення екологічної освіти в аграрних університетах, показана реалізація

компетентнісного підходу до екологічної підготовки фахівців сільського господарства, розглянута проблема управління якістю екологічної підготовки фахівців сільськогосподарського профілю, представлені компетентність керівництва і участь студентського самоуправління, показане місце і роль професійної практики в навчальному плані аграрного університету та статус в ній екологічної складової, розкрита мета, основні завдання та методи забезпечення екологічної складової практичної підготовки студентів аграрних університетів.

Розглянуто поняття „андрагогіка” (освіта дорослих) у сучасній філософській та педагогічній літературі, розкрито функції андрагогіки та представлена її структура.

Ключові слова: освіта в аграрних університетах, екологічна освіта, екологічна підготовка, фахівець сільського господарства, сільськогосподарська діяльність.

Оноприенко В.П. Теоретико-методические основы экологической подготовки специалистов сельского хозяйства. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В диссертации представлена структура сельскохозяйственного образования, раскрыты проблемы и перспективы развития сельскохозяйственного образования в Украине, рассмотрены экологическая составляющая сельскохозяйственного образования, ее роль и значение, интенсификация сельскохозяйственного производства и потребность в экологическом образовании, экологическая составляющая обучения и воспитания как социальное задание подготовки специалистов сельского хозяйства, показаны направления экологической составляющей в аграрном образовании и основные противоречия в экологическом образовании в аграрных университетах.

Экологическое образование специалистов сельского хозяйства – сознательное и планомерное развитие знаний об окружающей среде. Основная ее цель: формирование представлений об окружающей среде, специфику ее внутренних отношений, характер антропогенного на нее влияния, а также принципы гармоничного развития человека и естественной среды.

Экологическое образование, как целостное культурологическое явление, которое включает процессы обучения, воспитания, развития личности, должно направляться на формирование экологической культуры, как составной системы национального и гражданского воспитания всех слоев населения Украины (в том числе через экологическое просветительское с помощью общественных экологических организаций), экологизации учебных дисциплин и программ подготовки, а также на профессиональную экологическую подготовку через базовое экологическое образование. Предметом экологической педагогики является проблема экологического воспитания и образования, а предметом экологии культуры – проблема влияния природы на культуру, в узком понимании

– вопрос сохранения культурной среды.

Рассматриваются вопросы обновления содержания экологического образования, представлена методика формирования экологических ценностей, их локализация в сознании и поведении студентов аграрных университетов, разработана технология экологической подготовки специалистов сельского хозяйства в процессе изучения дисциплин экологического направления и модель экологической подготовки специалистов сельского хозяйства в процессе изучения дисциплин экологического направления.

На основе выяснения сущности педагогических технологий предложена технология экологической подготовки специалистов сельского хозяйства в процессе изучения дисциплин экологического направления, которая рассматривается на принципах системного подхода в процессуально-деятельном контексте и трактуется как учебно-воспитательный процесс, направленный по критериям технологичности, как совокупность цели, заданий, содержания, форм, методов и приемов, последовательное осуществление которых даст возможность осуществить экологическую подготовку специалистов сельского хозяйства.

В результате анализа экологической подготовки специалистов сельского хозяйства обоснованы педагогические условия, необходимые для эффективной экологической подготовки специалистов сельского хозяйства: совершенствование практического компонента экологической подготовки специалистов и направленность цели, заданий и содержания обучения на формирование готовности будущих специалистов к профессиональной деятельности; органическое сочетание разных форм организации учебно-воспитательного процесса; использование активных методов обучения в процессе изучения дисциплин экологического направления.

В ходе обоснования экспериментальной технологии разработана модель экологической подготовки специалистов сельского хозяйства в процессе изучения дисциплин экологического направления, которая является схематическим воссозданием специально организованной профессиональной подготовки специалистов, которая включает комплекс взаимоувязанных элементов учебно-воспитательного процесса: цели, заданий, содержания, форм, методов обучения, критериев, показателей и уровней подготовки, педагогических условий эффективной экологической подготовки и определенного результата.

Проведено исследование и прогнозирование особенностей осуществления экологического образования в аграрных университетах, показана реализация компетентного подхода к экологической подготовке специалистов сельского хозяйства, рассмотрена проблема управления качеством экологической подготовки специалистов сельскохозяйственного профиля, представлены компетентность руководства и участие студенческого самоуправления, показано место и роль профессиональной практики в учебном плане аграрного университета и статус в ней экологической составляющей, раскрыта цель, основные задания и методы обеспечения экологической составляющей практической подготовки студентов аграрных университетов.

Рассмотрено понятие „андрагогика” (образование взрослых) в современной философской и педагогической литературе, раскрыты функции андрагогики и представлена ее структура.

Ключевые слова: образование в аграрных университетах, экологическое образование, экологическая подготовка, специалист сельского хозяйства, сельскохозяйственная деятельность.

Onoprienko V.P. Theoretical and methodical principles of ecological preparation of specialists of agriculture. - Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of doctor of pedagogical sciences from speciality 13.00.04 is a theory and method of trade education. - National pedagogical university of the name of M.P. Dragomanova. - Kyiv, 2011.

The structure of agricultural education is presented in dissertation, the ecological constituent of agricultural education, its role and value, intensification of agricultural production and requirement, is considered in ecological education, directions of ecological constituent in agrarian education and basic contradictions are rotined in ecological education in agrarian universities.

The questions of update of maintenance of ecological education are examined, the method of forming of ecological values is presented, their localization in consciousness and conduct of students of agrarian universities, technology of ecological preparation of specialists of agriculture is developed in the process of study of disciplines of ecological direction that model of ecological preparation of specialists of agriculture in the process of study of disciplines of ecological direction.

Research and prognostication of features of realization of ecological education is conducted in agrarian universities, realization of the going is rotined near ecological preparation of specialists of agriculture, the problem of quality management of ecological preparation of specialists of agricultural type is considered, the competence of guidance and participation of student self-government is presented, a place and role of professional practice in the curriculum of agrarian university and status is rotined in it ecological constituent, a purpose, basic tasks and methods of providing of ecological constituent of practical preparation of students of agrarian universities, is exposed.

The concept of „andragogics” (education of adults) is considered in modern philosophical and pedagogical literature, the functions of andragogics are exposed and its structure is presented.

Keywords: education is in agrarian universities, ecological education, ecological preparation, specialist of agriculture, agricultural activity.